

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

स्थापना वर्ष : १९६०

वर्ष : २

ऑगस्ट : २००७

अंक : २

: परामर्शनसमिति :

कुमारपाण देसाई
प्रमुज

लोणाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सभ्य

भारती र. दवे
प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

प्रफुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

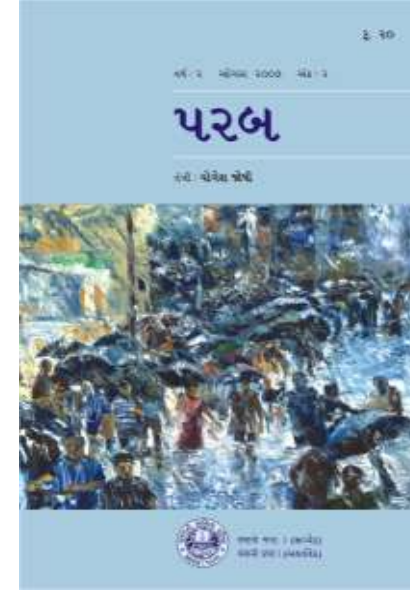
मेघाश्री ज्ञानपीठ ० क. ला. स्वाध्यायमंडिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

फोन अने ईकस : २६५८७८४७

E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

अ नु क म

प्रमुजश्रीनो पत्र कुमारपाण देसाई

कविता सात काव्यो • निरंजन भगत, कविता विशे कविता • दिलीप जवेरी

अनुवाद कविनुं मृत्यु • नलिन रावल, अंग्रेज भाषांतर : प्रदीप भांडवावा

वार्ता प.डण • मोहन परमार

आस्वाद प्रेम अने प्रकृतिनुं समायोजन • विनोद जोशी

समीक्षा/ग्रंथावलोकन परमतत्त्व प्रति अभिमुज आधुनिक कविनी मथामज्ञ • भानुप्रसाद पंड्या, अनुआधुनिक वार्ताविश्वमां ध्यानपात्र प्रवेश • राजेन्द्र पटेल, शैशवना ओशीके भाणकाव्यो • नटवर पटेल

परिषदवृत्त संकलन : अनिला दलाव

साहित्यवृत्त संकलन : प्रफुल्ल रावल

आवरण कनु पटेल

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

પરિષદ પરિવારના પ્રિય સ્વજનો,

૨૦૦૭નું સાહિત્ય માટેનું દ્વિવાર્ષિક 'માન બ્રૂકર આંતરરાષ્ટ્રીય પારિતોષિક' આફ્રિકાના ઉત્કૃષ્ટ નવલકથાસર્જક આલ્બર્ટ ચીનુઆલુમોગુ અચેબેને એનાયત કરવામાં આવ્યું. વિશ્વસાહિત્યમાં આની નોંધ શકવર્તી ઘટના તરીકે લેવાઈ છે.

૧૯૩૦ની ૧૫મી નવેમ્બરે નાઈજીરિયાની ઇબો જાતિમાં જન્મેલા ચીનુઆ અચેબે અંગ્રેજી ભાષામાં સર્જન કરનાર આફ્રિકન સર્જક તરીકે સર્વત્ર વિખ્યાત છે. આફ્રિકન દેશોના સર્જકોમાં ચીનુઆ અચેબે અંગ્રેજીમાંથી અન્ય ભાષાઓમાં સૌથી વધુ અનુવાદ પામનારા સર્જક છે. આધુનિક આફ્રિકી સાહિત્યના જન્મદાતા તરીકે ઓળખાવેલા ચીનુઆ અચેબેને પ્રાપ્ત થયેલા પારિતોષિક વિશે આપણે ત્યાં ભાગ્યે જ કોઈએ નોંધ લીધી છે. એનું કારણ એ છે કે આપણે યુરોપીય કે અમેરિકન સાહિત્યના જેટલા આફ્રિકન દેશોની સાહિત્યિક ગતિવિધિના સંપર્કમાં નથી. ખરેખર તો હવે આપણે એશિયન તેમજ આફ્રિકી સાહિત્યની ગતિવિધિમાં વિશેષભાવે રસ લેવાનું રાખવું જોઈએ.

સમકાલીન આફ્રિકન સર્જકોની આંખ ઊડીને વળગે એવી વિશેષતા એ છે કે એમણે એમની કથ્ય પરંપરામાંથી ખોબે ખોબે પ્રેરણાનાં વારિ પીધાં છે. એમના સર્જકર્પિડના ઘડતરમાં એમની જાતિનાં લોકનૃત્યો, લોકગીતો અને લોકકથાઓએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. આથી આફ્રિકન લેખક એના પરંપરાગત ધર્મનાં દેવ-દેવીઓની કથાઓ અને એની સામાજિક માન્યતાઓ કે લોકજીવનના પ્રસંગો એના સર્જનપટમાં તાણાવાણાની માફક ગૂંથે છે. આ સર્જકોની કૃતિમાં તળભૂમિની સંસ્કૃતિની - લોકસંસ્કૃતિની સોડમ આવે છે. ચીનુઆ અચેબેના પિતા ઇસઈલ ઓકફો અચેબે પૂર્વ નાઈજીરિયામાં આવેલા એમના ગામ ઓગીડીમાં પરંપરાગત ધર્મ છોડીને ખ્રિસ્તી ધર્મ અંગીકાર કરનાર પ્રથમ વ્યક્તિ હતા. પરિણામે ચીનુઆ અચેબેને બાલ્યાવસ્થામાં ઇબો જાતિના પરંપરાગત ધર્મ પ્રત્યે ઉપેક્ષા ધરાવવાના સંસ્કાર મળ્યા; પરંતુ પિતા-માતાનો પ્રતિબંધ હોવા છતાં પડોશના બિનખ્રિસ્તી લોકોની સાથે અચેબે ગામમાં યોજાતા પરંપરાગત લોકોત્સવો માણવા જતા હતા. આથી એમની કૃતિઓમાં આફ્રિકન જનજીવનનો સત્ત્વરસ નીતરે છે.

અચેબેએ હાઈસ્કૂલના અભ્યાસ દરમ્યાન ચાર્લ્સ ડિકન્સ, જોનાથન સ્વિફ્ટ અને વિલિયમ શેક્સપિયરને માણ્યા હોવા છતાં એમની સાહિત્યિક વિભાવના પાશ્ચાત્ય સાહિત્યને બદલે આફ્રિકી સાહિત્ય દ્વારા ઘડાઈ છે. એમની નવલકથાસૃષ્ટિમાં લોકજીવનની વાત તો મળે છે, પણ એથીયે વિશેષ પુરાકલ્પનો અને પરંપરાગત માન્યતાઓની વાત પણ મળે છે. ઇબો જાતિમાં અલ્પા અથવા તો અની નામની દેવીનાં બે સ્વરૂપોની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. એ પૃથ્વીની દેવી હોવાની સાથોસાથ સર્જનની દેવી પણ છે. જગતની સર્જનાત્મકતા અને નૈતિકતા બંનેનો એ આધાર છે અને આ દેવીના સ્વરૂપમાંથી અચેબે સર્જનનું હાર્દ શોધે છે. તેઓ કહે છે કે કલા ક્યારેય સંહારનું માધ્યમ, શોષણની સેવિકા કે અનિષ્ટની ઉપાસિકા બની શકે નહીં. પરિણામે સર્જકના કથાસર્જન પાછળ સ્પષ્ટ હેતુ અને નિશ્ચિત સંદેશ હોવા જોઈએ. આમ પોતાના લેખનના આદર્શ તરીકે પાશ્ચાત્ય સાહિત્યની કોઈ વિભાવના સ્વીકારતા નથી. તેઓ તો સર્જનાત્મકતા અને નૈતિકતાનું અનુસંધાન સાધીને સાહિત્યસર્જન દ્વારા લોકહિતનો મહિમા કરે છે.

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૮

પરિષદના વરાયેલા આગામી પ્રમુખ

આગામી બે વર્ષ : ૨૦૦૮ અને ૨૦૦૯ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે શ્રી નારાયણ દેસાઈની સર્વસંમત વરણી થઈ છે.

પરિષદના આજીવન સભ્યો જોગ...

આદરણીય મુરબ્બીઓ અને મિત્રો,

'પરબ'ના છેલ્લા કેટલાક અંકોથી આપ સૌને ઉદ્દેશીને અપીલ કરવામાં આવી રહી છે. 'પરબ'ના વાર્ષિક સાડાત્રણ લાખના ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમજ 'પરબ'ને રૂપરંગ તથા સામગ્રીથી વિશેષ સમૃદ્ધ કરવા પરિષદના દરેક આજીવન સભ્ય પોતે જે રકમમાં આજીવન સભ્યપદ મેળવ્યું હોય તે રકમ અને પરિષદના આજીવન સભ્યપદ માટેની હાલની રકમ રૂ. ૨૦૦૦ વચ્ચેના તફાવતને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય રકમ પરિષદને મોકલી આપે તેવી પરિષદની વિનંતીનો ઉમળકાભર્યો પ્રતિભાવ સાંપડ્યો છે. કેટલાક સભ્યોએ તો તફાવતની રકમ કરતાં પણ વધુ રકમ મોકલી છે. અત્યાર સુધીમાં આ રીતે પરિષદને રૂ. ૧,૮૨,૨૮૭નું દાન મળ્યું છે ને દાનનો આ પ્રવાહ ચાલુ છે.

આ રકમ મોકલાવવાની બાકી હોય તેવા સભ્યોને મારી હૃદયપૂર્વકની વિનંતી છે કે તેઓ સત્વરે પોતાને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમનો ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નામનો ચેક અથવા આટલી રકમ રોકડેથી મોકલી આપે.

'પરબ'ના મે ૨૦૦૭ના અંકથી બદલાયેલાં રૂપ-રંગ આજીવન સભ્યોના ઉત્સાહ અને ઉમળકાને આભારી છે.

રતિલાલ બોરીસાગર
વહીવટી મંત્રી

આફ્રિકાના સર્જકોની એક બીજી વિશેષતા તે પોતાની આસપાસની પરિસ્થિતિ વિશેની સભાનતા છે. ચીનુઆ અચેબેએ સમયના ત્રણ તબક્કા નિહાળ્યા છે : બાળપણમાં શ્વેત પ્રજાના સામ્રાજ્યવાદી શાસનનો તબક્કો, યુવાનીમાં રાષ્ટ્રવાદી આંદોલનોનો તબક્કો અને એ પછીનાં વર્ષોમાં ગુલામીમુક્ત આધુનિક આફ્રિકાના નવજાગરણનો તબક્કો. આથી અચેબેની નવલકથાઓમાં ઇબો જાતિના તળપદ જીવનની સાથોસાથ આસપાસની પરિસ્થિતિ અંગેનો નિર્ભીક અને વાસ્તવિક અનુભવ પણ આલેખાયો છે. વિશ્વવ્યાપી શોષણ સામે અચેબેએ પોતાના સર્જન દ્વારા બુલંદ અવાજ ઉઠાવ્યો છે. પોતાની જાતને 'રાજકીય લેખક' તરીકે ઓળખાવતાં તેઓ લેશમાત્ર સંકોચ પામતા નથી, પરંતુ એમને મન રાજકારણ એટલે જાતિગત અને સાંસ્કૃતિક સીમાડા ભૂંસીને વૈશ્વિક માનવસંવાદની રચના ઇચ્છતું અને માનવ-માનવ વચ્ચે કલ્યાણની ભાવના જગાવવા માટેનું માધ્યમ. આવી છે એમની રાજકારણની વિભાવના. આવી વિભાવનાને પરિણામે શોષણ, અત્યાચાર અને સરમુખત્યારશાહીથી મુક્ત એવા સમાજ માટે અચેબે સર્જન અને સર્જનેતર પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા નિષ્ઠાપૂર્વક કાર્ય કરતા રહ્યા છે.

શ્વેત પ્રજાની ગુલામીમાંથી મુક્ત થયા બાદ આફ્રિકા હમવતન શાસકોની સરમુખત્યારશાહીની ચુંગાલમાં ફસાઈ ગયું. આ શાસકોને સૌથી વધુ ભય સર્જકોનો હોવાથી એમણે સર્જકો પર અમાનુષી ત્રાસ વર્તાવ્યો, કોઈને નજરકેદ કર્યો, કારાવાસમાં ગોંધી રાખ્યા. ફ્રાંસી પણ આપી. આવા ત્રાસને કારણે ઘણા સર્જકોને દેશવટો ભોગવવો પડ્યો. લશ્કરી શાસનના દમન અને જુલમનો ભય ઝળૂંબતો હોવાથી સ્વયં ચીનુઆ અચેબેએ પોતાના પરિવારને નાઈજીરિયાનાં દૂરનાં સ્થળોમાં છુપાવી રાખ્યો. પોતે યુરોપમાં આવીને વસ્યા. એ સમયે નાઈજીરિયાના આંતરયુદ્ધમાં ઇબો જાતિના ૩૦ હજાર લોકોની નિર્મમ હત્યા કરવામાં આવી હતી. આ ગૃહયુદ્ધના સમય દરમ્યાન તો ચીનુઆ અચેબે અગ્રણી નવલકથાકાર તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામી ચૂક્યા હતા. અચેબેને રાષ્ટ્રમાં ચાલતા માનવતાવિહોણા, કૂર સંહારે અતિ વ્યથિત કરી નાખ્યા. તેમણે તાગ મેળવ્યો કે રાજકીય દષ્ટિએ યુરોપ ભલે વ્યૂહાત્મક રીતે આ દેશથી પોતે અલિપ્ત થયું હોવાનો દેખાવ કરતું હોય, પરંતુ દેશ પર એની આર્થિક ભીંસ વધતી રહી છે. નાઈજીરિયાના નેતાઓ આ વાસ્તવિકતાને નથી જોઈ શકતા કે નથી તેના વિશે કશું સમજી શકતા. કારણ કે આ નેતાઓ નથી, પણ કંઈપૂતળીઓ છે. આવી પરિસ્થિતિ દરમિયાન વિશ્વબંધ અચેબે બે દાયકા સુધી વિસ્તૃત કથાપટ ધરાવતું નવલકથાલેખન કરી શક્યા નહીં, માત્ર વિષાદગ્રસ્ત પરિસ્થિતિને સમજાવતી તીવ્ર વેદના-સંવેદનાઓવાળી કવિતાનું સર્જન કરી શક્યા. એમના ત્રણ કાવ્યસંગ્રહો પ્રગટ થયા છે. તે ઉપરાંત નવલિકા અને બાલવાર્તાઓનું સર્જન પણ કર્યું છે. એ પછી નાઈજીરિયાથી સ્વતંત્ર થયેલા બિયાફ્રાનના રાજદૂત બનેલા અચેબેએ વિશ્વભ્રમણ કરીને ભૂખને કારણે મૃત્યુ પામતાં અને સામૂહિક હત્યાકાંડનો ભોગ બનેલાં નાઈજીરિયાનાં બાળકોની વેદનાને વિશ્વસ્તરે વાચા આપી. અખબારો અને સામયિકોમાં આ વિશે લેખો લખીને એમણે જાગૃતિ લાવવા પ્રયાસ કર્યો. આ પરિસ્થિતિથી વિમુખ વિશ્વને એની અભિમુખ કરીને સંત્રસ્ત બાળકોને બચાવવાનું ભગીરથ કાર્ય કર્યું.

આફ્રિકાના વર્તમાન સર્જકોએ શ્વેત પ્રજાની રાજકીય ગુલામીની સાથોસાથ એમની માનસિક ગુલામી સ્વીકારવાનો પણ ધરાર ઇનકાર કર્યો છે. આ પરિસ્થિતિ અંગે પોતાના લેખનથી આફ્રિકી લોકસમૂહને જાગૃત પણ કર્યો છે. જોસેફ કોનરાડની 'હાર્ટ ઓફ ડાર્કનેસ' નવલકથામાં

આફ્રિકનોને કૂર, જંગલી અને માનવતાવિહોણા આલેખવામાં આવ્યા છે. નિશાળના અભ્યાસકાળ-સમયે આ કૃતિ અચેબેને પસંદ હતી, પરંતુ ૧૯૪૭માં સ્નાતક થયા પછી અને પોતાની પ્રજાનાં હાડ અને હૈયાંને ઓળખ્યા બાદ અચેબેએ આ લેખકની રંગભેદભરી દષ્ટિની આકરી ટીકા કરી. અચેબેનું એ કૃતિ-વિવેચન વિશ્વના વર્ગખંડોમાં વિવાદ-ચર્ચા ને ઊંડાપોહ જગાવી ગયું. યુરોપિયનો અને પશ્ચિમ-તરફી બૌદ્ધિકોએ આફ્રિકા અને આફ્રિકી પ્રજા વિશે આપેલા ને લખેલા પૂર્વગ્રહયુક્ત, તથ્યવિહોણા અને રંગભેદજનિત અભિપ્રાયોનો તેમણે પ્રબળ વિરોધ કર્યો. પાશ્ચાત્ય સભ્યતામાં ઊંડે સુધી ઘર કરી ગયેલા રંગભેદને અચેબેએ ખુલ્લો પાડ્યો.

વિશ્વભરના મૂક અને દલિત લોકોના સન્માન માટે મથતા આફ્રિકન પ્રજાના ઉત્તમ સર્જક અચેબે નોબેલ પારિતોષિક મેળવી શક્યા નથી એનું એક કારણ એમના પશ્ચિમ-વિરોધી અભિપ્રાયો હોવાનું કેટલાક માને છે. આલ્બર્ટ શ્વાઇત્ઝરની 'આફ્રિકન દર્દીઓ કરતાં શ્વેત પ્રજાસમૂહ ચડિયાતો' હોવાની માન્યતાની અચેબેએ ટીકા કરી. ૧૯૮૫માં વી. એસ. નાઇપોલની ટીકા કરતાં કહ્યું કે પોતાની જાતે પશ્ચિમને વેચાઈ ગયેલા શક્તિશાળી સર્જકને એક દિવસ એના વળતર રૂપે નોબેલ પારિતોષિક કે અન્ય પારિતોષિક ચૂકવવામાં આવશે. ઈ.સ. ૨૦૦૧માં નાઇપોલને નોબેલ પારિતોષિક મળ્યું.

બારેક માનદ ડોક્ટરેટ મેળવનાર, અંગ્રેજી ભાષામાં ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા સર્જનાર અને વીસમી સદીમાં ખૂબ વંચાયેલા અચેબેને નોબેલ પારિતોષિક મળવું જોઈએ એવું છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી માનવામાં આવે છે, જોકે આ પૂર્વે ૨૦૦૪માં નાઈજીરિયાની સરકારે દેશના ઉચ્ચ ખિતાબોમાંનો બીજા ક્રમનો ખિતાબ 'કમાન્ડર ઓફ ફેડરલ રિપબ્લિક' આપવાનું જાહેર કર્યું હતું, ત્યારે પોતાના દેશની દુર્દશા કરનાર સરકાર પાસેથી આવો ખિતાબ સ્વીકારવાનો અચેબેએ ઇન્કાર કર્યો હતો.

અચેબેએ વીસ પુસ્તકોનું સર્જન કર્યું છે; જેમાં નવલકથા, નવલિકાસંગ્રહ, નિબંધસંગ્રહ, કાવ્યસંગ્રહ અને બાલસાહિત્યનો સમાવેશ થાય છે. પ્રથમ નવલકથા 'Things Fall Apart' (૧૯૫૮)થી એ આધુનિક આફ્રિકી સાહિત્યના પિતા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના નવલકથાના સ્વરૂપનો રોપ આફ્રિકાની સાહિત્યસૃષ્ટિમાં ઉગાડનાર તરીકે તેમને પોંખવામાં આવ્યા. વળી સમકાલીન વાસ્તવ અને નૂતન સમાજના પ્રાગટ્યની અભિવ્યક્તિ માટે નવા તેજેઘડ્યા શબ્દો અને નવીન સ્વરૂપો શોધતા સર્જકોના અચેબે પારદર્શક બની રહ્યા. નાઈજીરિયાના સાહિત્યમાં આમોસ ટુટુહોલાની રોમાંચક લોકકથાઓ અને સીપિયન એકવાન્સીની મનોરંજક શહેરી કથાઓનું પ્રભુત્વ હતું, તે સમયે અચેબેએ નવલકથાસર્જન કરીને સાહિત્યની નવીન ક્ષિતિજ ઉઘાડી આપી; આફ્રિકી સાહિત્યને સામાજિક અને ચૈતસિક વિશ્લેષણની ગંભીર ભૂમિકાએ મૂકી દીધું. આ પ્રથમ નવલકથામાં સામ્રાજ્યવાદના ઉષ્કાળમાં ઇબો સમાજનાં પરંપરાગત મૂલ્યો સાથે જોડાયેલા ઓર્કોકવો નામના કુશળ કુસ્તીબાજ અને શક્તિશાળી યોદ્ધાની સંવેદનશીલ કરુણ કથા છે. માનસિક સમજ અને બદલાતી પરિસ્થિતિ સ્વીકારવાનો ઇનકાર એના જીવનને કરુણતમ બનાવે છે. અત્યાર સુધીમાં આ નવલકથાની ઍસી લાખ નકલો વેચાઈ છે અને પિસ્તાલીસ ભાષાઓમાં તે અનૂદિત થઈ છે. એનું નાટ્યરૂપાંતર, ફિલ્મરૂપાંતર અને ટી.વી. રૂપાંતર પણ થયું છે.

ઉપલક નજરે માત્ર આફ્રિકી પાઠકો માટે જણાતી આ નવલકથાનું સૂક્ષ્મ મનોવિશ્લેષણ

સર્વ દેશના ભાવકોને સ્પર્શે એવું છે. ૧૯૬૦માં ‘નો લોંગર એટ ઇઝ’ અને ૧૯૬૪માં ‘એરો ઓફ ધ ગોડ’ જેવી નવલકથાઓ દ્વારા અચેબે સાંસ્કૃતિક સંઘર્ષ દર્શાવે છે તો ૧૯૬૬માં લખેલી ‘એ મેન ઓફ ધ પીપલ’માં નાઈજીરિયાના રાજ્યકર્તાઓમાં વ્યાપેલા ભ્રષ્ટાચારનું નિર્ભીક આલેખન કરે છે. આ પુસ્તકના પ્રકાશન બાદ નાઈજીરિયામાં સત્તાપલટો થયો અને કેટલાકે એવી ખોટી શંકા પણ કરી હતી કે આ સત્તાપલટા પાછળ અચેબેનો હાથ છે.

અચેબેની અન્ય જાણીતી નવલકથા ‘Anthills of the Savannah’માં એમણે ત્રણ બાલગોઠિયાની વાત લખી છે, એમાંના એકને સત્તાનો એવો નશો ચઢ્યો છે કે એ દેશના આજીવન પ્રમુખ થવાની ઘેલછા ધરાવતો થાય છે. સરમુખત્યારવૃત્તિ ધરાવતા માનવીની એ પતનકથા છે.

કાળ અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અચેબેનું કથાવસ્તુ પરિવર્તન પામતું રહ્યું છે. આ સતત વિકસતા સર્જક છે અને પોતાની ઇબો સંસ્કૃતિના મર્મને પ્રગટ કરવા આતુર છે. એમની પ્રારંભિક નવલકથાઓ ‘થિંગ્સ ફ્રેલ ઓપાર્ટ’ અને ‘એરો ઓફ ધ ગોડ’માં સામ્રાજ્યવાદના પ્રારંભકાળના નાઈજીરિયાની કથા છે. ‘નો લોંગર એટ ઇઝ’માં આધુનિકતા અને આધુનિકતા તરફના પ્રતિભાવનું આલેખન છે. ‘એ મેન ઓફ ધ પીપલ’માં નાઈજીરિયાની લોકશાહી સરકારના ભાવિનું વિષયવસ્તુ છે. જ્યારે ‘ગર્લ્સ એટ વોર એન્ડ અધર સ્ટોરિઝ’ (૧૯૭૩) વાર્તાસંગ્રહમાં લશ્કરી સરમુખત્યારશાહીની ઘટનાઓ વર્ણવી છે. ‘ધ ટૂબલ વિથ નાઈજીરિયા’માં આફ્રિકન શાસકોની કર્તવ્યભ્રષ્ટતા વિશેની રાજકીય સમીક્ષા છે, તો ‘એનથિલ્સ ઓફ ધ સોવન્નાહ’માં આફ્રિકન રાજકીય વ્યવસ્થા વિશે ક્યાંક આશાવાદ તો ક્યાંક કટુતા જોવા મળે છે. પ્રબળ સર્જનક્ષમતા ધરાવતી આ લેખકની પ્રત્યેક કૃતિ સાહજિક અને રોમાંચક લાગે છે.

અચેબેએ યુવા આફ્રિકન લેખકોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ‘રાઈટર્સ સીરિઝ’ દ્વારા એમની અનેક કૃતિઓ પ્રકાશિત કરી. નવલેખકોના લેખનનું એક સામયિક પણ પ્રગટ કર્યું અને દેશ-વિદેશમાં અધ્યાપનકાર્ય પણ કર્યું. ૧૯૮૦માં મોટર-અકસ્માતને કારણે કમરથી નીચેના ભાગમાં પક્ષાઘાત પામેલા ૭૬ વર્ષના ચીનુઆ અચેબે અત્યારે ન્યૂયોર્કની બાર્ડ કોલેજમાં ભાષા-સાહિત્યના અધ્યાપક તરીકે કાર્યરત છે.

નોબેલ પારિતોષિક મેળવનારા નાઈજીરિયાના વૉલા સોઈન્કા અને દક્ષિણ આફ્રિકાના નાદિને ગોર્ડિમેયરને કઈ રીતે ભૂલી શકાય ? ઘાનાના આમા અતા ઐડુ, તાન્ઝાનિયાના અબ્દુલરઝાક ગુરનાહ, મોઝામ્બિકના લુઇસ બર્નાર્ડો હોવાના, કેનિયાના રિયોનાર્ડ ટિબેરા, ઝિમ્બાબ્વેના ડામ્બુડુઝો મર્યોરા અને કેનિયાના વિખ્યાત ગુગી વા થિયોંગે, સેનેગલના સેમ્વેને ઓસ્મેને અને સુદાનના તાયેબ સલીહનાં સર્જનો આજે સાહિત્યજગતમાં ધ્યાનાર્હ બન્યાં છે અને આ સર્જકોનાં આંતરસંચલનો, પરંપરાગત મૂલ્યમાળખામાં આવતાં પરિવર્તનોનું આલેખન, દારુણ-કરુણ બાહ્ય પરિસ્થિતિ વિશેના આક્રોશ અને પ્રજાકીય વેદનાને અભિવ્યક્ત કરવાની મથામણો સાહિત્યરસિકોને માટે રસાકર્ષક બની રહ્યાં છે.

— કુમારપાળ દેસાઈ

કવિતા

સાત કાવ્યો* | નિરંજન ભગત

૧. ચાલો દૂર દૂર...

સ્ત્રી : ચાલો દૂર દૂર... જ્યાં આપણે બે મનમાન્યો પ્રેમ કરીએ,
જ્યાં આપણે બે સાથે જીવીએ ને સાથે મરીએ;
જ્યાં ધૂંધળા આકાશમાં સૂરજ ઊગતો હોય ઝાંખો ઝાંખો,
જાણે અશ્વથી ચમકતી મારી ચંચલ આંખો;
જ્યાં આપણો શયનખંડ વર્ષોજૂનાં રાચરચીલાથી શોભતો હોય,
છત પરનાં રંગીન સુશોભનો અને ભીંત પરના ઊંચાઊંડા અરીસાથી ઓપતો હોય,
જ્યાં અંબરનો આછો ધૂપ ચોમેર મહેકતો હોય,
અમૂલ્ય ફૂલોની સુગંધ સાથે ભળીને બહેકતો હોય;
જ્યાં ક્ષિતિજ પારથી આવી આવીને કેં નૌકાઓ નાંગરતી હોય,
જેના થકી મારી નાનામાં નાની ઈચ્છાઓ પાંગરતી હોય;
જ્યાં આખુંયે નગર આથમતા સૂરજની રંગબેરંગીન આભા ઓઢતું હોય,
જ્યાં સમગ્ર વિશ્વ સમી સાંજના સ્નિગ્ધ સઘન અંધકારમાં પોઢતું હોય;
જ્યાં બધું જ સ્વસ્થ, સુન્દર, સમૃદ્ધ, શાન્ત ને ઉન્મત્ત હોય...

પુરુષ : લાગે છે કે બોદલેરનાં કાવ્યો તમે વાંચો છો,
‘યાત્રાનું નિમંત્રણ’ કાવ્ય વાંચી તમે રાચો છો;
પણ તમે જાણો છો બોદલેર આવું આવું ઘણું બધું કહેતા હતા,
ને પછી જ્યાં હતા ત્યાંના ત્યાં જ – પેરિસમાં જ – રહેતા હતા;
તમે પણ જીવનભર ‘ચાલો દૂર દૂર...’ એવું એવું ઘણું બધું કહેશો,
ને પછી આયુષ્યના અંત લગી જ્યાં છો ત્યાંના ત્યાં જ રહેશો.

૨. તમે શાન્ત છો

જાણે કંઈ થયું જ નથી એમ તમે શાન્ત છો.
તમે અચાનક ધસી ગયા,
બધું અસ્તવ્યસ્ત, છિન્નભિન્ન કર્યું,
અને જ્યારે જે કેં ધાર્યું ‘તું તે એકેય કાજ ન સર્ચું,
ત્યારે તમે અચાનક ખસી ગયા.
એથી કહું છું તમે શાન્ત નહિ, તમે કલાન્ત છો.
હવે તમને એ ભ્રમ થશે

* તાજેતરમાં ગૂર્જર દ્વારા પ્રગટ થનાર કાવ્યસંગ્રહ ‘પુનશ્ચ’માંથી.

કે જે કંઈ અસ્તવ્યસ્ત, છિન્નભિન્ન થયું હશે
તે વ્હેલુંમોડું આપમેળે થયું ન થયું થશે
અને અંતે બધું જયમ હતું ત્યમ હશે.
એથી કહું છું તમે કલાન્ત નહિ, તમે ભાન્ત છો.

૩. કાવ્યના ઘરમાં

ક્યારનો કહું છું કે તમે કાવ્યના ઘરમાં વસો છો.
તમારું ઘર ઈંટ, માટી ને પથ્થરનું ઘર નથી.
શું એનો તમને ડર નથી ?
તમે તો હસો છો !
તમે ક્યાં સુણો છો ?
તમે તો બસ ધૂણો છો.

સૂરજનાં કિરણ કાચની ભીંતોને ભેદીને,
ક્યાંય કશુંય નહિ છેદીને,
કાળી ભોંય અને ધોળી છતને સોનેરી રંગે લીપે,
તમારો ખંડ ઝળહળતો દીપે;
તમે સવાર સાંજ એનો તાજો તડકો ઓઢો,
તમે રાતભર મશરૂ-મખમલમાં પોઢો;
એથી તમે માનો છો તમે હેમખેમ છો,
સદાયને માટે તમે એમના એમ છો.
તો તમે ભૂલો છો,
તમે ભમમાં ફાલો-ફૂલો છો.
ફેંકી જુઓ તો થોડાક જ પથ્થરો,
પછી જુઓ કાચની ભીંતો તો નહિ હોય,
પણ નહિ હોય ધોળી છત અને કાળી ભોંય,
તમારી આસપાસ હશે કેવળ કાચની કચ્ચરો.
તેથી તો ફરીથી કહું છું તમે કાચના ઘરમાં વસો છો.
તમે નહિ સુણો, હજુ તમે તો બસ હસો છો !

૪. તમારું ઘર

તમારું ઘર એ ઘર નથી,
એ ખડક પર નથી;
તમે એને રેત પર રચ્યું,
જુઓ, ક્યારનું એ કેટકેટલા ભારથી લચ્યું;

ધનનો ભાર, સત્તાનો ભાર ને કીર્તિનો ભાર,
એ તમારી સૌ મહેચ્છાઓનો ભાર, જેનો નથી પાર -
એથીયે વધુ તો તમારું મન ભૂતની જેમ ભમે,
ઘરનો ખૂણેખૂણે એના ભારથી નમે;
ભલે તમે એની ચારે બાજુ કોટકિલ્લા બાંધો,
જાણે દેવોનું જ ધામ હોય એવા નામ સાથે એને સાંધો;
પણ અચાનક ભૂકંપની લપટથી
કે ઓચિંતી ઝંઝાની ઝપટથી
ક્યારેક કડકભૂસ થશે
ત્યારે ફૂલો, તમારું ઘર ક્યાં હશે ?
આરંભથી જ તમારું ઘર ઘર ન'તું,
એ ખડક પર ન'તું.

૫. અરધી સદી પછી

જ્યારે કાવ્ય વિશે, પ્રેમ વિશે ઝાઝું કંઈ લહું ન'તું
ત્યારે આયુષ્યના ત્રેવીસમા વૈશાખમાં કહું હતું,
'જન્મ શું એ નથી જાણતો
ને છતાં વર્ષવર્ષે રહ્યો જન્મદિન માણતો,
જન્મ શું એની અનુભૂતિની ના સ્મૃતિ,
મૃત્યુમાં જન્મતી, નવજન્મની છે કૃતિ;
તો પછી એક દિન જન્મને ત્યાં પુનઃ લહી શકું,
કિન્તુ ત્યારેય નહિ કહી શકું.'
વચમાં અરધી સદીનું આયુષ્ય વહી ગયું,
કાવ્ય વિશે, પ્રેમ વિશે વધુ કંઈ કહી ગયું;
કાવ્યમાં, પ્રેમમાં જે કેં અનુભૂતિ
એમાં મૃત્યુ પૂર્વે મૃત્યુ અને નવજન્મની યુતિ
એ મૃત્યુ, એ નવજન્મ એ જ તો છે દ્વિજત્વ,
આજે હવે કહી શકું એ દ્વિજત્વ જ તો છે જન્મનું સારસત્ત્વ.

૧૯૯૮

૬. એંશી પછી

જન્મ પૂર્વે
માતાના ગર્ભમાં અંધકાર
અંધકારમાં એકાન્ત,
એકાન્તમાં એકલતા.

જન્મ પછી
જે જીવન -
તે કવિતા, પ્રણય, સમષ્ટિ,
ઉન્માદ, દૂરિત, વિદોહ, મરણ -
એક સપ્તપદી,
એ સપ્તપદીનો મંત્રોચ્ચાર
જાણે ક્ષણનું અદ્વૈત,
પણ અંતે દ્વૈતનું અનંત.

મૃત્યુ પછી
અંધકાર નહિ ?
ને એકાન્ત નહિ ?
એકલતા નહિ ?
કંઈ જ નહિ ? શૂન્યત્વ ?
કે પંચમહાભૂતનું પંચમહાભૂતમાં પૂર્ણત્વ ?

૨૦૦૬

૭. જન્મદિવસ

જાણું નહિ હજુ કેટલા જન્મદિવસ બાકી હશે,
એટલું તો જાણું કે આ આયુષ્યની અવધ ક્યાંક તો આંકી હશે.
જે વર્ષો ગયાં એમાં શું રહ્યું અને શું ન રહ્યું
એનો નથી હર્ષ, નથી શોક, જે કેં થવાનું હતું તે થયું.
આજે તમે સૌ મિત્રો એક વધુ જન્મદિવસ ઊજવો છો,
તમારાં સ્નેહ અને સૌહાર્દથી મને મીઠુંમીઠું મૂંઝવો છો;
હવે જે કેં વર્ષો રહ્યાં એમાં દેહ-મનથી સ્વસ્થ રહું,
જાત અને જગતની આંધીઓ વચ્ચે આત્મસ્થ રહું;
આજે તમે સૌ મિત્રો આટલું વરદાન મને આપો,
'શિવાસ્તે પન્થાનઃ સન્તુ' કહી માથે હાથ થાપો
તો આ જીવ એની શેષ યાત્રામાં કદીયે ન થાકી જશે,
પછી ક્યારેક જાણે એક ફળની જેમ વિશ્વની ડાળ થકી ખરી જશે,
જે ધરતીની ધૂળમાંથી એ જન્મ્યું એ ધરતીમાં એ સરી જશે,
પણ એ તો ક્યારે ? ત્યારે કે જ્યારે એ પૂરેપૂરું પાકી જશે.

(૨૦૦૭ના મેની ૧૮મીએ મિત્ર અરવિંદ હીરાલાલે 'સ્પોર્ટ્સ ક્લબ'માં મિત્રો સાથે મિલન અને રાત્રિભોજન યોજ્યું હતું તે પ્રસંગે વાંચ્યું.)

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૮

કવિતા વિશે કવિતા | દિલીપ ઝવેરી

મારા બાપના દાદાને તો કોઈએ જોયાનું ઓસાણ પણ નથી
છતાં એમની તલવાર હજી સચવાયલી રહી છે
આમ તો ધાર વિનાની
તોય મૂઠમાં કોરેલી ફૂલપાંદડીની ભાતણી ઝાંખીઆછી દેખાય
મ્યાનનાં રેશમચામડાની ચીંથરેહાલ વફાદારી
પછવાડે ઢંકાયલા ડાઘ લોહીના કે કાટના
કોણ જાણે ?
કાટ ખાતી તલવારની તો કોઈનેય લાજ આવે
ને લોહી ચાટતીની કોને ન આવે ?
આ તલવાર છે એની જ મને તો લાજ આવે છે
એય સાચવી રાખેલી.

મારા દીકરાને દાદા કહેનારાં
ક્યારેક સંભારશે
કે એના બાપની એક કલમ
ક્યાંક સચવાયલી રહી હશે
જ્યારે જંગલો કે તળાવ કે ખિસકોલીઓ કે આઘેથી ઊડીને આવતાં પંખી
કાટ ખાધેલા કાગળના વેરાન પટ પર
આછા ઝાંખા સૂકા ડાઘ જેવાં વળગી રહ્યાં હશે
ત્યારે કોઈને ઓસાણ પણ નહીં હોય
કે કલમથી કવિતા લખાઈ હશે
કવિતા એટલે શું એમ કોઈ પૂછતું પણ નહીં હોય
છતાં કલમ પકડી કલમ ચીતરી
કોઈ ફરીથી પહેલી વાર
ક લખે
ત્યારે કહેશે કદાચ કે મારા બાપદાદાની મને લાજ આવે છે
?

મારે કવિતા લખવી છે
— નધણિયાત બચરવાળ રઝળતી ગરોદર —
જેનું હું ઘર હોઉં

જ્યાં એની જણસને
ખૂણે ખડકી અભેરાઈએ અવેરી ખીંટીએ વળગાડી
ગોખલે ગોઠવી પાણિયારે પરદી

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૮

ઝાઝાં જણેતરને પારણોહીચકેબારીએકઠેડે બેસાડી
 ખોળામાં નવજાતને થાબડતી
 સામે ઝાંખા આયનામાં દેખાતી જાતને
 સાનથી પૂછે
 શું રાખશું આનું નામ ?
 અને હું એના પેટમાં હજી નવા પાંગરતા શબ્દના રવને
 મારી ભીતરમાં જ ગરગરતો રહું
 એવું ઘર હોઉં જેનું એ કવિતા મારે લખવી છે

મારે કવિતા લખવી છે
 જેનો હું રોટલો હોઉં

કમર કસીને કઠિયારાએ
 બેવડ બાવડે લુહારે
 કાંડા કડકાવી બજાણિયાએ
 આંગળીઓ આંટી વણકરે
 ટેરવાં જાળવી મેરાઈએ તારા ટાંકી
 પાનીઓ વચ્ચે ચીપી કંસારાએ ચાંદા ત્રોટી
 હાંફે હાંફે હમાલે ઊંચકીને
 હલેસે હલેસે ખલાસીએ ઉલેચીને
 ખોંચી ખોંચી ખાંડાધરે
 ખોદી ખોદી મસાણિયાએ
 દળીદળીને ગુનેગારે
 દાડી વીત્યે રથ્યો હોય
 એમ
 આખો જનમારો આથડી આવી
 મૂંગે મોઢે એકલી બેસીને ચાવે
 એવો રોટલો હોઉં જેનો એ કવિતા મારે લખવી છે

મારે કવિતા લખવી છે
 જેનું હું ઓઢણ હોઉં

ભોમકાની ભેળી અવતરી
 જેનાં ઓળખીતાં અંગે
 ક્યાંક અનોખાં પાંખડી પીંછાંના રંગ ઊકચા
 ક્યાંક રોમાંચ થતાં તરણાં ફરક્યાં
 ક્યાંક પરસેવા ઝમ્યા રસ ઝર્યા લોહી ફર્યા

ક્યાંક કસાયાં ક્યાંક ઉઝરડાયાં
 દેખતાં દેખતાં તસોતસ તરબોળ ફળ ફૂલ્યાં
 ક્યાંક લહેર ક્યાંક વળાંક ક્યાંક ઝીંક
 ઢાંકી આ સઘળાંને છતાં છમકલે છતું કરતું
 એવું ઓઢણ હોઉં જેનું એ કવિતા મારે લખવી છે
 આ તારા નક્ષત્રો નિહારિકાઓ કાસાર ન્યૂટ્રોન પ્રોટોન ફોટોન
 અને અલોપ થતો સનાતન સમય
 મને જાણતાં નથી
 એમ જ જેને હું અજાણ છું
 તે કવિતા મારે લખવી છે
 જે મારું સકળ હોય

હાથમાં ખડિયો ઝાલી કવિતા પૂછે : 'તૈયાર ?'
 કલમને લમણે લગાડી કવિ કહે : 'સલામ !'
 'તોય યાદ કર' 'વસંત ઋતુ'
 'રદ કર યાદ કર' 'સવારનો તડકો'
 'રદ કર યાદ કર' 'સાંજની ઉદાસી'
 'એક વાર હજી' 'માનો ખોળો'
 'ખડિયો ભેળી દઉં એ પહેલાં...' 'કાળા રેશમની કીકીઓ'
 'વળી પાછું એ જ ? રદ રદ રદ' 'ટૂંકો દિવસ દરદની લાંબી કતાર'
 'રહે ઊભો ત્યાં જ. તારો વારો રદ' 'સામસામા અરીસામાં કોણ ?'
 'તો આ શાહી, મોઢે ખરડી જો એને જ
 ભૂલી જા મને' 'સાંભર્યું સાંભર્યું !
 ગહન અંધકાર તેજના પુંજ નિહારિકાઓ
 બ્રહ્માંડો'
 દઈ દે કાગળ પાછો' 'માફ કરજો ભૂલ થઈ માફ કરજો'
 'ભૂલી જા દયા આવી છેલલેલું યાદ કર'
 'સપનાં નામ વગરના ડર અણજાણી

આશા

વિષાદ

વણજોયું ખોવાનું
 શ્વાસમાં સમાય નહીં તે ઘેલો ઉલ્લાસ
 આંસુમાં ઓગળે નહીં એવો અતડો
 અદીઠ ભોમકાના કોલ ડૂબેલાં વહાણના

સાદ

અજાયબ આસમાની ઇજન
ક્ષણિકમાં સનાતનનો ખળભળાટ
સકળના આલિંગનમાં અણુથીય ઓછી

જાત'

‘અણી વિનાની બુદ્ધલ
અવગતે ગયેલા કેટલાય
ઘાસપાનઝાડના જીવ
ટળવળે છે આ કાગળમાં
જાણ છે ?

આવડશે શાહીના ટીપેટીપે એમનો ઉદ્ધાર કરવાનો ?

ડફોળ

રદ કર આ બધું

અને એક ચકરાવો ફરી આવું છું ત્યાં સુધીમાં યાદ કર'

આ તે કેવી નાકમોઢું દાબી ગળે ટૂંપો દેતી જોહુકમી ?

આ તે કેવી લૂંડાઈ જ્યાં મારું સકળ સાચ ફોક ?

આ તે કેવી જણ્યા પહેલાં જ મને ભરખી જાય છે ?

માણસ માણસને ખાઈ જાય તેમ.

નમાયા નબાપા જેને કોઈ ભાઈ નહીં દાણોભર રાઈ નહીં એનો
સથવારો કવિ.

ઢોરથીયે ભૂંડે હાલ સદીઓથી જીવતી રહી છે આ જાત.

અરે બાંદીગોલાંનેય ભોડું ઉઠાવી મોઢું ઉઠાડવા મળે પણ આને તો
જીભ જ વાઢી લેવી છે. કાંટાળા તારની પછવાડે ધુમાડા ગોળી કે
ભાલાથી કે ફાંસડે ટીંગાડી કે તલવારથી વેતરી નાંખ્યા પહેલાં
મરનારને છેવટના બે બોલનો હક

તો જલ્લાદ પણ આપે.

નહીં તો પછી, એ એકને બદલે હજારોલાખોકરોડોની રાડ સદીઓ સુધી
ઝંઝાવાત

બની અને વળી એક કવિની બેપાંચ લીટીમાંય અજરામર થઈને ગાંડા
સમુદ્રનાં ઘોંઘાટિયાં મોજાંના ઊછળાટમાં વેગેથી તાણી જતા જાદુઈ બેટના
સંગીતથી

ભાન ભૂલેલાને દીવાદાંડીની જેમ ચેતવતી આમ તો ભલેને એકલો હોય
માણસ પણ એક અભણ ભોળા રાંક મજૂર માણસના પરસેવાના ટીપે ટીપે
જેમ રેતીના એક એક કણથી તેમ એક પુલ બંધાતો જાય છે લવચીક
અને બરડ જે દશે દિશાને હલાવી દેતા દરિયાઈ દાનવના ગઢ સોંસરવો

પોગાડે જ્યાં બાંધેલી કુંવરીને છોડાવવા પોતાની શંખ જેવી ડોક ફુલાવી
ગાજતો ગુંજતો સાત સાત ચકરાવા લેતો લસરી પડીને વેરીના જડબામાં
કૂણા ફૂલની ડાંખળી જેવો સાત સાત તાડ છોલતાં બુદ્ધ થયેલા અને
બાર બેધારી પરશુનાં બાકોરાં સોંસરવો નીસરેલા નાડું બાંધેલા ભાલા
અને પૂંડાના ટોપા સમેત ફસાય પણ ઈ થાક અને મીઠાના ભૂલી જવાના
સ્વાદની સાથોસાથ આંસુ અને પરસેવામાં પીગળી જતા પોતાના અલૂણા
નામને ઊંચકી વીણી લેવાનું હલેસું તો ગાડી દીધું હોય ઊંડા ખાડામાં
તોય હથિયાર મેલી હેઠે ગરકતા પૈડાને છોડવવા માટે માથું કપાવી દે
શૂરવીર ધડ કરીને નવ દહાડા લડતું રાખેગારનું રડવડતું ધડ ને નવ
દહાડા રોજ ગઢની ફરતે ઘોડાઘસડેલું ખૂંટા હેક્ટરનું ધડ અને રોજ રોજ
અંધારિયા હુમ્બાબા દૈતને હરાવનારા સૂરજને જવાનજોધ રાતોચોળ રાખવા
ધગધગતાં લોહી ઓકતું છાતી ચીરીને ઉખેડેલું ધકધકતું હૃદય અને
ડંટરનું નાચતી કાળીના નરડાની માળથી ઉતારી ડપોટામાં ઠાંસી ખેતરના
ખૂણા ખોદી દાટેલાં મુંડાં માથે ધજાગરા ખોંપી

આવ રે વરસાદ

મારા ખળે ખડકવા ધાન

દૂધે ભરવા મારી ઘરવાળીનાં થાન

મારી રગરગમાં સાથળમાં સવળે રાન

આ ઢોચકામાં ખળભળતા આથણને ઢીંચી ઓતરાદી ઊતરતી ટાઢ ને
ઊગમણોથી

ઊભરતી રાતને ભેટે ભડભડતા ભડકા ને ફડફડતા પડછાયાના

હિલોળને સાદ દેતા ઢોલ

અરે ઓ કવિતા — પૂરો થયો કે નહીં તારો ચકરાવો ?

પડતો મેલ તારો ઠાઠઠસ્સો ને ઊતર હેઠી હવે પોગાડું તને તારા

ઉગમના ઠેકાણે ફળિયામાં રડવડતા ઠળિયામાં આટી રાખ્યાં

છે ટાટ દાબીને તારાં રૂપ તારાં લખ્ખણ તારાં નખરાં તારા અભરખા

તારાં લોહી પીનારાં આંતરડાંના અમળાટ

જેમ નદીના ઉઘાડા પટને દેખી ગળી પડે પરવતે પોગેલ વાદળ ને જેમ

ઊગતો તડકો દેખતાંવેંત ખુલ્લે સાથળ ગદબચાસટિયે મહેકતી ભોંચ

ભીનાશથી પલળી જાય એમ હવે કાગળનો ફરકાટ સાંભળતાં ટપકી પડે

કલમથી શાહી — મરણની નોંધના લબડપન્ના પૂંડાફાટ ચોપડા પર રેલો

થઈને બધા ડાઘ ઢાંકી વહેતી આવે ટીપે ટપકે જનમનોંધની કડકકોરી

વહી માથે અવનવા આકાર ચીતરવા

અરિ એવ્ય કવિતા, નથી નાચવાનો તારે ઇશારે તારા હુકમનો

હજૂરિયો થઈને

હવે ફરિયાદ કરીને લખવું નથી પણ યાદ રહે એવું લખવું છે
હવે તું યાદ કર યાદ કર

યાદ કર કાગળ પર કલમ શું લખશે

ગોચરથી પાછી ફરતી ગાયે અધરસ્તે
ધરવભેર થોભી ધૂળમાં ધફકેલું ઊનું છાણ.
મૂતરવાની તકલીફથી અકળાઈને
ડોસાએ ઘોઘરે ગળેથી થૂંકેલી ગાળ.
ગલગલિયાંથી રાજી મુઠ્ઠી ઉલાળી બેઉ હાથે હસી પડતા
બાળની આંખે ફેલાતા ચળકાટની ભેળાભેળ
હોઠની કોરેથી દૂધનો ઘચરકો.
કબૂતર હેઠળ દબાયલી પારેવડીના ફફડાટથી
ઊઠીને આવેલું ઝીણું પીંછું.
ખંડેરની બારીના કટાયલા સળિયે ઠોકેલા
કાઠની ફાટમાંથી ડોકાતી પાંદડીને કરડતો કાનખજૂરો.
તરવરિયા દરિયાએ કાંઠા લગી તાણીને
રેતમાં તરછોડેલી તગતગતી છીપ.
આંટિયાળા ફાળિયામાં ખોસેલો પાવો કાઢી
ફૂંક મારતાં પહેલાં હોઠે જીભ ફેરવતા
જવાનિયાની મૂછનો મરકાટ ન્યાળી
અડેલી બેઠેલી કંવારકાની કાખે પસરતા ધામની વાસ.
આઘેથી આવતા વાયરામાં કંઈક સૂંઘીને
માતેલો ખરીઓ પછાડતો આખલો
પાણા માથે શિંગડાં ભેરવે ત્યારે થથરતી ઊંચી ખૂંધ...

જેવું જીવતર જેવું જીવતર જેવું જીવતર
આગ પૂર આંધી ફાટતી ભોંય તૂટતાં આભ
જેમાંથી આપોઆપ ને તોય
જાતજાતની રીતે ગોઠવી રાખેલ
ચક્રવાતમાં અચલ
અને રાત પડતાં શાંત વન જેવું વણજંપ
વાંસના વીંધમાંથી વહી આવતા લયની જેમ ઊગ્યે જતું
જીવતર

જેમ દિવસ ઊગે

ઘાસ ઊગે

ડુંડે બાઝેલા દાણાની જેમ તારા ઊગે

ખારાંધેરાં પાણીમાંથી ઊજળી ભૂરી હવામાં ઊછળીને આવતી માછલીને

પાંખ ઊગે

પરબ ❖ માર્ચ ૨૦૦૭ ❖ માર્ચમાં ઊંડે ખૂંધ્યા પહાણની હેઠ ખીજડાનાં મૂળિયાંની હેઠ
હવડ મકાનોના પાયાની હેઠ

ત્રણ કાવ્યો | ધીરુ પરીખ

૧. ભારનિર્ભાર

‘કેમ, તમારે ઊતરવું નથી ?

આ છેલ્લું સ્ટેશન આવી ગયું;

તમારો સામાન ક્યાં છે ?’

ડબામાં ચડી આવેલા હમાલે ત્યાં કહ્યું.

‘જે કંઈ છે તે આ રહ્યું’ મુસાફરે મલકાતાં કહ્યું.

‘અહીં તો કંઈ જ નથી.’ હમાલ ચિડાયો.

‘બેં ક્યાં કહ્યું કે કંઈ છે.’ અને તે પીડાયો.

ફરી મેં એને શાંતિથી સમજાવ્યું :

‘ભાઈ, તું ઊંચકીને ઊતરવાવાળો છે,

અને હું ગાડીમાં ચડીને કે ઊતરીને,

કંઈ કહેતાં કંઈ જ ઊંચકવાવાળો નથી.’

ડબામાં તે હજુ કોઈ સામાનની શોધમાં ફરતો રહ્યો :

ખાલી હાથે ઊતરી હું ‘આવજો’ કરતો ગયો !

૨. ધમાલ-કમાલ

ગાડી ઊભી રહી ગઈ.

બધે હો-હા મચી ગઈ મારા ભઈ,

આજ હવે જોવા જેવી થઈ.

‘આ સાંકળ ખેંચી કોણે ?’

એક ડબા પાસે જામી ભીડ.

ખોળખોળા ચાલી સાંકળ ખેંચનારની.

ખબર નથી પડતી કોણે ખેંચી !

સહુના મોં પર નરી ચીડ.

ખેંચવાવાળો કદાચને અંદર હોય પણ ખરો;

કદાચને બહાર ભીડથી ઊભો હોય પરો !

પણ જે હમણાં તો થયાં ‘તાં રઘવાયાં

ને એટલે તો બહાર ઠલવાયાં.

આખરે તે સહુ પાછાં ગાડીમાં ભરાયાં,

જાણે ખેંચાયેલી સાંકળની વાતે ભરમાયાં.

જે થયું નથી તેની કેટલી થઈ ધમાલ !

ગાડી અને પ્રવાસીની આ તો છે કમાલ.

૩. હરખ-શોક

આ તે કેવું સ્ટેશન છે,
જ્યાંથી કેંક ગાડીઓ પસાર થાય
પણ એકે ના રોકાય !
નાની એવી ઓરડીમાં
એકલો કો સ્ટેશન માસ્તર
બેઠો બેઠો ઝોકાં ખાય,
લ્હિસલ વાગતાં એ બહાર ધસી જાય.
લીલી ઝંડી ફરકતી
ગાડી ઝટ સરકતી.
રોજેરોજ એકનું એક આ દશ્ય ભજવાય
તોયે કંઈ સ્ટેશન માસ્તરના ચહેરે
હરખ કે શોક કદીયે ના વરતાય.

પંકજ મલિકને | નલિન રાવળ

આષાઢનું આભ
છવાય અંતરે
વહે વહે વાયુ વહે સુગંધે
કંઠે ખીલ્યા
(રવીન્દ્ર ભીંજ્યા)
સ્વરે સ્વરે
મેઘ ગોરંભ વરસે
દિશા દિશા ઝંકૃત દિવ્ય ગાને.

ભૂલસુધાર

ગતાંકમાં સચ્ચિદાનંદ સન્માનના પ્રતિભાવરૂપ ધીરુ પરીખના લેખમાં છેલ્લા વાક્યમાં
'અભિનંદું'ને સ્થાને 'અભિવંદું' વાંચવું.

અનુવાદ

કવિનું મૃત્યુ | નલિન રાવળ

અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

નલિન રાવળ

જ.સ્થ. : અમદાવાદ, વતન : વઢવાણ, એમ.એ., અધ્યાપન,
કા.ગ્રં. : 'ઉદ્ગાર' (૧૯૬૨), 'અવકાશ' (૧૯૭૨), 'લયલીન'
(૧૯૮૫), 'મેરી ગો રાઉન્ડ' (૨૦૦૧).

જ.તા. : ૧૭-૩-૧૯૩૩

કવિનું મૃત્યુ | નલિન રાવળ

ખુશબૂભર્યા સ્વર્ગની એક અપ્સરા
સુહામણું તારકતેજ પ્હેરી
ખીલી રહ્યાં ફૂલનું ગીત માણવા
સવારમાં આંહી હમેશ આવતી.

આજે

સ્હવારે

લયલુબ્ધ અપ્સરા

એવું કયું સાંભળી ગાન ગૈ

કે

ઉન્માદમાં ફૂલ જ ચૂંટી લઈ ગૈ !

લખમણે જાગીને જોયું તો દેવી ઘરમાં નહોતી. બેબાકળો બનીને એ ઝૂંપડાની બહાર નીકળ્યો. આંખો દુખતી હતી. આંખો મસળી નાખવા એનો હાથ ઊંચોનીચો થતો હતો, ત્યાં એણે દેવીને હડફડ હડફડ કરતી ઝૂંપડામાં જતી જોઈ. આંખો ચોળવાનું એ ભૂલી બેઠો. ત્યાં મીઠાના અગરમાં પાણીની ક્યારીઓમાં સૂરજનું ડોઠું ધૂણતું ભળાયું. ને ખળભળી ઊઠ્યો. ક્યારીઓમાં ઊભરી આવેલી લાલાશ એને કઠી. અગર જાણે સાવ રેઢિયાળ લાગ્યાં. કેઈન, ટ્રેક્ટર, ટ્રોલી - બધું જડવત્ હતું. મીઠાના ઢગલા આગળ પડેલી કેઈનો જાણે ઠંડીઠીમ થઈને શેઠની ઓફિસ સામે જોઈ રહી હતી. મીઠાના ઊંચા ઊંચા ઢગ ઓથે ચાલતી ગપસપ એને યાદ આવી. ઝડપથી એણે શેઠની ઓફિસ તરફ કટાણું મોં કરીને જોઈ લીધું. એ ઝડપથી ઝૂંપડામાં પેઠો. જાણે તાડૂકતો હોય તેવા અવાજે બોલ્યો :

‘ક્યાં ગઈ’તી મા !’

‘ક્યાંય નહિ.’

લખમણે હોઠ ભીડ્યા. એ કાથીના ઉખંડા ખાટલા પર બેસી પડ્યો. કાથીની પાંગઘના બાકોરામાં આંગળીઓ ભેરવીને એણે દેવી સામે જોયું. દેવી એની સામે પીઠ કરીને ચા બનાવતી હતી. લખમણે દેવીની પીઠ પર સહેજ તાકીને આડું જોઈ લીધું. કંતાનથી ઢાંકી દીધેલા ઝૂંપડાના બાકોરામાંથી સહેજ સહેજ દીવાલ પર પથરાયેલા તડકામાં એણે મન પરોવ્યું. તડકો બેફામ થઈને કંતાનમાં બાકોરાં સોંસરવો દેવીની ઉઘાડી પીઠ પર ત્રાટક્યો. લખમણને એ ન ગમ્યું. એ ઊભો થઈ ગયો. આળસ મરડી. મનમાં અનેક પ્રશ્નો ઊભા થયા હતા. જાણે બધું ઓકી નાખે તેવું થયુંય ખરું, પણ પછી મોં સીવીને એ બહાર જવા લાગ્યો.

દેવીએ બૂમ પાડી;

‘ક્યાં હાલ્યો ભાઈ !’

‘તારે હું કામ સે ?’

‘ચા નથી પીવી ?’

‘ના, તું એકલી પી.’

‘હમણાંથી તું હેનો થનથન થઈ રૂયો સે !’

લખમણનું મગજ તપી ગયું. ઝૂંપડાના બારણાની સીધી લીટીએ આવેલી શેઠની ઓફિસનાં બધાં બારી-બારણાં તોડી નાખવાનું એને મન થયું. એ પાછો વળ્યો. આ વખતે એ દેવીની સામે બેસી પડ્યો.

‘લાય થોડી પી લઉં...’

દેવીએ એને વાટકામાં ચા આપી. લખમણે હડફ કરીને વાટકો મોઢે માંડ્યો. હોઠ દાઝી ગયા. એણે ભોંય પર વાટકો પછાડ્યો. વાટકામાંથી ચાના છાંટા લીંપણ પર પડ્યા. વાટકાની આજુબાજુ ઝાબાં બાઝી ગયાં.

Poet 's Death | Nalin Raval

A celestial nymph from the fragrant heavens
in lovely starlight attired
always arrived in the morning
to savour the blooming bud's singing.

Today
at day-break
what song did
the rapturous nymph heed
that
in her elation she plucked
the flower itself away !

Tr. : Pradip Khandwalla

(પ્રગટ થનાર સંગ્રહ 'Beyond the Beaten Track'માંથી)

થોડી વાર સૂનમૂન બેસી રહ્યો. પછી દેવીની સામે નજર નોંધી બોલ્યો :

‘બા, એક વાત પૂછું !’

ઘડીભર તો દેવી ફફડી ઊઠી. પહેલાં તો આંખો ઢાળી દીધી, પણ ‘રખેને !’ એવું કશું મનમાં ઊંધુંચતું થયું. શંકાનો સળવળાટ વધી પડ્યો. છતાં લખમણ આગળ પોતાની નબળી કડીઓ છતી ન થઈ જાય તે માટે મન મક્કમ કરીને એણે કઠોર નજરે લખમણ સામે જોયું.

‘શું પૂછવું સે બોલ !’

‘હાલ્યને આંહીથી ક્યાંક બીજે જતા રહીએ...’

‘ક્યાં જાશું ? ખાશો શું ?’

‘તું ઘરકામ કરજે. હું મજૂરી કરીને તને ખવડાવીશ.’

‘શું કામ કરીશ તું ?’

લખમણ હલબલી ઊઠ્યો. એણે ફાંગી આંખે દેવીને માપી લીધી. દેવી અહીંથી ક્યાંય જવા માગતી નહોતી... શા માટે ? લખમણને યાદ આવ્યું. કાલે જ નાથાના છોકરાએ વાત વાતમાં મહેણું મારેલું : ‘તારી મા તો...’ કેવું વસમું લાગેલું. જાણે દરિયાના ખાડિયામાં જઈને ડૂબી મરે. પણ બા... દેવીના રૂપાળા ચહેરાને નખ વડે ખણી નાખવાનું મન થયું. રવમાં ને રવમાં એણે ફરીથી હડપ દઈને વાટકો ઉપાડ્યો. આ વખતે ચા ઠંડી થઈ ગઈ હતી. પાણીની જેમ ચા પી ગયો. બહાર કશોક કોલાહલ થયો. દેવી દોટમૂદોટ બહાર નીકળી. સરમણ એની બૈરી ખેમીને મારતો હ’તો. ખેમી આડો હાથ ધરીને બચવા કોશિશ કરતી હતી. માર ખાતી જતી હતી અને ગાળો બોલતી જતી હતી. અગરના ઢોળાવને આવેલા ખાખરિયાના નાકે ઊભેલાં બૈરાં કિકિયારીએ ચડ્યાં હતાં. દેવી ત્યાં જઈને ઊભી રહી. એને ખેમીની દયા આવતી હતી. ‘આવા કહાઈ જેવા આદમી કરતાં ન હોય તે સારું...’ એવું મનમાં બબડીને એણે પેલી કિકિયારીએ ચડેલી સ્ત્રીઓ સામે આંખો માંડી.

‘એવો એ ઓલીને કેમ મારે સે ?’

‘એ તો સે જ એવો મૂઓ... રાતદા’ડો દારૂ પીને આથડે, એક ફદીયોય ઘરમાં ના આવે પછી...’

એક સ્ત્રી ખેમીની તરફેણમાં બોલી રહી હતી. બધાં એની વાત સાથે સહમત હતાં. દેવીને આ સ્ત્રીઓમાં ભળી જવું હતું. પણ કોણ જાણે અંતરમાં કશુંક ઊંધુંચતું ન ગમે તેવું કશુંક થઈ રહ્યું હતું. હમણાં – થોડી વાર પહેલાં જ ચા પીવા લખમણ સામે એણે ધારી ધારીને જોયું હતું. ખાસ્સો મૂછનો દોરો ફૂટ્યો હતો. નાનો હતો ત્યાં સુધી તો બધુંય ચાલ્યું. શેઠેય જૂંપડે અવારનવાર આવતા-જતા હતા. લખમણને બે પૈસા આપે એટલે ખુશ. શેઠ કશુંક મંગાવે એટલે સાચકલ લઈને રોડ પર આવેલી હોટલમાં ઠંડું લેવા ઊપડે. જતાં-આવતાં વાર લાગે, ત્યાં સુધી તો... દેવીને બધું યાદ આવ્યું. છેલ્લા એકાદ વરસથી આ રામાયણ હતી. છોકરો ઘરમાંથી ક્યાંય નીકળવા દેતો નહોતો. પહેલાં તો શેઠની સાથે બહારગામેય ફરી આવેલી. હવે તો એય બંધ થયું હતું. દેવી હમણાંથી શેઠને મળવાનું ટાળતી હતી. એથી શેઠ નારાજ હતા. ને થોડા વીફરેલાય હતા. એક દા’ડો એમણે દેવીને ઠપકો આપ્યો.

‘દેવી, તું રિસાઈ ગઈ છે કે શું ?’

‘ના રે...’

‘તો પહેલાંની જેમ મળવા કેમ આવતી નથી ?’

‘કઈ રીતે આવું બોલો ! છોકરો હમજણો થઈ ગ્યો સે. કોઈ કામે સ્વેજ મોડું થાય તોય મારી સામે ઘુરકિયાં કરે સે.’

‘તો મને તારા વિના કઈ રીતે ફાવશે ?’

‘તમે કહો તેમ કરું...’

દેવી ઢીલી થઈ ગઈ હતી. શેઠ આગળ બોલી શકેલા નહિ. ગળગળા થઈને જતા રહેલા. સારું પૂછી તો દેવીય શેઠ વિના રહી શકતી નહોતી. લખમણ હમણાંથી વાતવાતમાં એને ટોક્યા કરતો હતો તે દેવીને ગમતું નહોતું. પણ શું કરે ? એની ઉપરવટ જઈને થોડું શેઠ સાથે... એને રહીરહીને થોડી વાર પહેલાંની વાત યાદ આવી. લખમણે અહીંથી જતા રહેવાનું કેમ કહ્યું ? એ સમજણો થયો છે એટલે ? દેવીને ઝાઝું ઊભા રહેવાનું મન ન થયું. એ ચાલવા લાગી. એના પ્રત્યેક ડગલામાં કશીક અવઢવ હતી. એની નજર હારબંધ ઊભેલાં ઝૂંપડાં ફરતે ફરી વળી. આ ઝૂંપડાં શેઠે અગરિયા માટે બાંધી આપેલાં. સીઝન વખતે તો અગરિયાથી બહારગામ કે બીજે કશે જવાય જ નહિ. રાતદા’ડો એમનું કામ પડે. એવે વખતે અગરની આજુબાજુ એમનું રહેઠાણ હોય તો સારું, એમ સમજીને શેઠે આ ઝૂંપડાં બાંધી આપેલાં. આજુબાજુમાં નહાવા-ધોવાની અને સંડાસ-પાણીની સગવડ હતી એટલે અગરિયા સીઝનમાં અહીં જ રોકાઈ જતા. આખા આ પંથકમાં મીઠાના અગરમાં સૌથી મોટું અને પ્રખ્યાત હોય તો આ અગર એટલે કે રાધા સોલ્ટ વર્ક્સ હતું. કોઈક તો વારતહેવારે પોતાના ગામેય જઈ આવતાં, પણ દેવીને યાદ નથી કે લખમણના બાપુ ગુજરી ગયા પછી પાંચ-સાત વરસમાં રાધા સોલ્ટ વર્ક્સ છોડીને ક્યાંય ગઈ હોય ! દેવીનું ઝૂંપડું જરા મોટું અને સુઘડ હતું. બીજા અગરિયા એમાંય ખાસ તો સ્ત્રીઓને એ વાતની ઈર્ષા થતી. પણ સહુ સમજીને બેઠાં હતાં. પછી ઈર્ષા કરવાથીય શું વળે ? દેવીનો પતિ આજથી સાતેક વર્ષ પહેલાં વાવાઝોડામાં ફસાઈને મરી ગયેલો. શેઠે ખાસ્સી એવી મદદ કરેલી. એ વખતે શેઠના સંપર્કમાં આવવાનું બનેલું. શેઠ ગુલાબી સ્વભાવના અને પોતાની જ ઉંમરના. એક બપોરના ખાવા ટાણે મજૂરો વચ્ચે એ ગીતોની રમઝટ બોલાવતી હતી, ને શેઠ ત્યાંથી ગાડી લઈને નીકળ્યા. આમેય શેઠ ગુલાબી સ્વભાવના... એમણે દેવીનો મીઠો-મધુરો સૂર સાંભળ્યો અને એ લટ્ટુ થઈ બેઠા. પછી એવું તો શું બની ગયું કે અહેસાનના ભાર તળે દેવીય શેઠને દલડું દઈ બેઠી. એ વખતે લખમણ નાનો હતો. ક્યાં કોઈની સાડાબારી હતી. બધા અગરિયાને આ વાતની જાણ હતી, પણ હવે ?

એની નજર શેઠની ઓફિસ સામે પડી. બધું તાજું તાજું થવા માંડ્યું. એણે આંખો બંધ કરી દીધી. થોડી વાર તો આંખો બંધ કરીને એ ઊભી રહી. આંખો ખોલી તો સરમણના ઝૂંપડા આગળ બખાળો ઓછો થયો હતો. સરમણને બેત્રણ જણ બાથમાં ઘાલીને લઈ જતા હતા. દેવી ઝૂંપડે આવી. લખમણ બહાર નીકળવાનું કરતો હતો. દેવીને સામે ઊભેલી ભાળીને એ મોં કટાણું કરીને સાચકલ પર બેઠો. પછી કશું જ બોલ્યા વિના એણે સાચકલ મારી મૂકી. દેવી એની પીઠને તાકી રહી. ‘આ છોકરો કેમ આમ કરે સે ?’ એવું કશુંક એ ગણગણી.

કોણ જાણે કશુંક અજુગતું બની ગયું હોય તેવું એને લાગ્યું. અગરમાં કામે જવા મજૂરો નીકળવા માંડ્યા હતા. દેવી ઘરને તાળું મારીને નીકળી. એને આજે રાધા સોલ્ટ વર્ફસ સાવ સુમસામ લાગ્યું. હાથેપગે મોજાં પહેરીને એ મીઠાના ઢગલામાં પેઠી ત્યારે દૂર દૂર દેખાતા દરિયામાં ખાસું એવું ડોહું ઊંચું કરીને સૂરજદાદા એની સામે ટગર ટગર જોઈ રહ્યા હતા. 'લે, આ સૂરજનેય શું કહેવું ?' એને શરમ આવી. એ સૂરજની સામે આંખ મેળવી શકી નહિ. કદી નહિ, ને આજ એ સૂરજનો મલાજો પાળી બેઠી. કશુંય બોલ્યા વિના એ કામે વળી. હસી-મજાક કરતાં સ્ત્રી-પુરુષોના ટોળામાં જાણે એ અજાણી-અપરિચિત હોય તે રીતે વર્તી રહી હતી. કામ કરતાં થાકી. એણે પગ ઊંચા કર્યાં. પગમાં બાઝેલી મીઠાની પોપડીઓ ધીરે ધીરે ભોંય પર ખરવા લાગી. દૂધમલ પગની પિંડીઓમાં જાણે લૂણો લાગ્યો. મીઠાના અગર ચોમેર પાણીથી ઘેરાયેલા હતા. દોડીને પાણીમાં પડવાનું મન થયું. એનો દિયર નાથો મીઠાના ઢગમાં બીજા મજૂરોની સાથે મીઠાની બોરીઓ ભરીને કેઈનમાં ચડાવતો હતો. એની પાસે જઈને થોડી મનગમતી વાતો કરવાનું મન થયું. ઘડીભર તો એને થયું કે પોતે એકલી પડી ગઈ છે. સગો દિયર મીઠાના અગરમાં પોતાની સાથે કામ કરી રહ્યો છે, એનો મલાજો તેં કેટલો રાખ્યો દેવી ? અંતરમાં ઊભ આવી અને એ મીઠાના ઢગલાની બાજુમાં અવળી ફરીને બેસી ગઈ. આંખો બંધ કરીને બેઠી. મનમાંથી બધું ઝાટકીને એણે દૂર કર્યું. મન થોડું હળવું થયું, ને પતિ જીવતો હતો ત્યારની પળોમાં એ ગોઠવાઈ ગઈ. મનમાં આવ્યું તે ગણગણવા લાગી. ખાસ કાંઈ જામતું નહોતું તોય સૂરનો રણકો વાતાવરણમાં ભળ્યો. ને એ પોતે જ પોતાના અવાજ પર મોહિત થઈ ઊઠી. આ સૂરજ પોતાના માટે વેરી થઈ બેઠો. અંતર જાણે ડૂસકે ચડ્યું. 'હુંય શું કરું ? ભગવાને આવો સૂર મને જ કેમ આપ્યો ? શેઠની શેઠાણીને આપ્યો હોત તો શેઠ મારા હુધી લાંબા તો ના થાત...' શેઠનું સ્મરણ થયું ને એને ખીજ ચઢી. એ ઊભી થઈ. ભોંય પર પગ ઠોકતી બીજી સ્ત્રીઓ ટોળે વળીને ઊભી હતી ત્યાં આવી. રૂખી જરા ચાંપલી હતી. દેવીને જોઈને બીજી સ્ત્રી સામે આંખ મિચકારીને એ બોલી :

'લ્યો, આ રાજરાણી આવ્યાં !'

'હવે બહુ વાયડી થા મા ! રાજરાણી હોય તો આ મીઠામાં પગ બાળવા ના આવત...' કહીને દેવીએ રૂખીની પીઠ પર ધબ્બો માર્યો.

'તેં તો મારી નાખી. મારી બઈ, તારો હાથ તો લોઢા જેવો સે હોં !' રૂખીએ દેવીના ગળામાં લાડપૂર્વક હાથ ભેરવ્યો. નવરાશની પળોમાં એ બીજી સ્ત્રીઓ જોડે આડીઅવળી વાતો કરી હળવી થઈ. રૂખી મોજાં પરથી મીઠાની કણીઓ ખંખેરતી હતી. દેવી એની સામે રહી હતી. પણ મન તો ચોમેર ઘૂમી વળ્યું. એકાએક નાથો સ્મરણમાં આવ્યો. એણે રૂખી પર નજર ખસેડીને નાથો જ્યાં કામ કરતો હતો તે દિશામાં નજર નોંધી. એ થોડી શરમાઈ ગઈ. નાથાએ એને ઘણી વાર ટપારી હતી. શેઠની માયા છોડી દેવા ઘણી સમજાવેલી. અરે, નાથો તો એનું અને લખમણનું ભરણપોષણ કરવાય તૈયાર હતો. પણ શેઠનાં હેત એવાં એની રગેરગમાં ભળી ગયેલાં કે નાથાનું કે કોઈનું કહેવું એણે ધ્યાને લીધું નહોતું. નાથાએ થાકીને છેવટે દેવી સાથે બોલવાનું બંધ કરી દીધું હતું. અત્યારે કોણ જાણે દેવીને નાથા પાસે જઈને થોડી હળવી થવાનું મન થયું. એ એમ તો કરી શકી નહિ. આકાશમાં છવાયેલાં

વાદળના જુદા જુદા આકારો જોઈને એનું મન ઝૂમી ઊઠ્યું. અંતર રણઝણી ઊઠ્યું. હોઠ સુધી અંતરનો ગણગણાટ આવી ગયો. મહાપ્રયત્ને એણે મનને કાબૂમાં રાખ્યું. ને એની નજર શેઠની ઓફિસના ઉપલા માળ સાથે અથડાઈ, ને ગાલ પરથી કશુંક દડદડ કરતું દદડી પડ્યું. એને હમણાંથી શેઠે પાણીના પંપ પર મૂકી હતી. અગરની ક્યારીઓમાં દરિયાનું પાણી ભરવાની જવાબદારી એની હતી. માટીના પાળા સરખા કરી રહેલા મજૂરો પર એની નજર પડી. પાણીની ક્યારીઓમાં સૂરજ ખાબક્યો. ને એણે આકાશમાં જોયું. સૂરજ ખાસ્સો ઊંચો આવ્યો હતો. નીચું જોઈને એણે સૂરજને જાણે માથા પર લઈ લીધો. સોલ્ટ વર્ફસથી સહેજ દૂર આવેલા રોડ પર પસાર થતાં વાહનોનો ઘરઘરાટ એના ગળામાં ઘૂંટાયો. કશુંક એવું એ ગણગણી કે પોતાને જ એથી આનંદ થયો. મર્માળું હસીને એણે કમરે હાથ ટેકવ્યો. સોલ્ટ વર્ફસમાં માણસોની અવરજવરથી એ જરા પોરસાઈ ગઈ. દૂર દૂર દરિયો ઘુઘવાટા કરતો હતો. મીઠાના ઢગલામાં પગ બોળીને હાથમાં ખપડા વડે અગરિયા ડોલ્યામાં મીઠું ઠાંસી ઠાંસીને ભરતા હતા. એ બાજુ જવાનું એને મન થયું. પણ પંપ સાચવવાનો હતો એટલે ક્યાંય જઈ શકાય તેમ નહોતું. મીઠાના ઢગલા તો અનેક વાર ખૂંટ્યા હતા. ને મજૂરી ઓછી નથી કરી. જાત તોડી નાખી છે. પણ... એ વધારે વિચારી શકી નહિ. દરિયામાંથી પાઈપ દ્વારા સોલ્ટ વર્ફસમાં પાણી ઠલવાતું હતું. ક્ષારવાળા પાણીનો દદૂડો ક્યારીઓમાં પડતો જોઈને પળનોય વિલંબ કર્યા વિના દેવીએ દદૂડા વચ્ચે હાથ ધરી દીધો. મજા આવતી હતી તોય અંતર તો ઉદાસ ઉદાસ લાગ્યું. ક્યાંકથી મેની દોડતી આવી. દેવી પોતાનામાં રમમાણ હતી. મેનીની એને કશી ખબર રહી નહિ. મેનીએ એની કમરમાં ચૂંટલો ખણી લીધો. દેવી ચમકી ગઈ. એણે પાણીના દદૂડામાંથી હાથ લઈ લીધો. હાથ પર ફીણ વળ્યું હતું. એણે સાડલા વડે હાથ સાફ કર્યો.

'શું કરતી'તી અલી ?'

'તારે શું કામ સે ?'

'શેઠ ઓફિસે બોલાવે સે.'

'કેમ ?'

'એ તો એ જાણે...'

'પછી આ પંપ કોણ બંધ કરશે ?'

'તું જા, હું ઊભી સું.'

મેની ઊભી રહી. દેવીએ મેનીનું મન પારખવા એની આંખોમાં ધારી ધારીને જોયું. મેનીના મોંના હાવભાવ એ કળી શકી નહિ. એણે ચણિયાનો કાણડો છૂટો કરી દીધો. ચાલતાં ચાલતાં એની નજર ઝૂંપડા પર જવા લાગી. મનમાં થોડો હાથકારો થયો. એક પળ તો ઓફિસે જવાનું માંડી વાળવાનું મન થયું. એ જ્યાંથી નીકળી ત્યાં બેચાર કેઈનો છૂટીછવાયી પડેલી. ડ્રાયવર જેરામ હસીને દેવીની પડખે થયો.

'ક્યાં ઊપડ્યાં દેવી ?'

'વાયડીનો થા મા !'

'આમ મોં ફુંગાવીને ક્યાં સુધી ફરશો ?'

'તારી જાતને પૂછ કે તું કેટલો નફ્ફટ છે.'

એક પળ તો જેરામને દેવી પર ગુસ્સો આવી ગયો. બીજી પળે એ ગમ ખાઈ ગયો. દેવી લટકમટક ચાલતી હતી તેવી ચાલ ચાલીને જેરામે એના સાથીદારને જોરદાર તાલી આપી. હાસ્યનું મોજું ફરી વળ્યું. દેવીએ ડોક ફેરવીને જેરામની ચેષ્ટા જોઈ લીધી હતી. થોડું લાગી આવ્યું. પણ શું કરે ? પોતે જ ભૂલમાં હોય ત્યાં... નહિતર કોઈની હિંમત છે કે પોતાનું નામ લઈ શકે ? એણે હોઠ ભીડ્યા. પાછળ જેરામ અને એના સાથીદારોના ઠિઠિયારા હજુ ચાલુ હતા. પોતે જિંદગીમાં આવી રીતે હડધૂત થશે તેવી તો કલ્પનાય ક્યાં હતી ? આને લત કહેવાય કે બીજું કાંઈ ? લત જ ને ! નહિતર માથા જેવડો છોકરો હોય અને પોતે...!

એ ઝડપથી ચાલવા લાગી. સોલ્ટ વર્ક્સમાં ટ્રેક્ટરોની અવરજવર ચાલુ હતી. ઓફિસે પહોંચતાં પહોંચતાં જાણે એને થાક લાગ્યો. ઓફિસ આગળ શેઠની ગાડી ઝગારા મારતી હતી. ગાડીના ઝગમગાટે દેવીને ટપારી. આ ગાડીમાં તો પોતે... એ આંધળીભીંત થઈ ગઈ જાણે... ઓફિસમાં પેસતાં જ એની નજર શેઠ પર પડી અને એની આંખો હસી ઊઠી. શેઠની બાજુમાં બેઠેલા બેત્રણ જણા આઘાપાછા થઈ ગયા.

‘આવ, દેવી !’

‘કેમ બોલાવી મને ?’

‘ભૂલી ગઈ કે શું ? આવતા શનિવારે આપણા સોલ્ટ વર્ક્સને પરચીસ વર્ષ પૂરાં થાય છે.’

‘હા, તે એનું શું સે ?’

‘આપણે પ્રોગ્રામ કરવાનો છે. બહારથી મહેમાનો પણ આવશે. આખી રાત આપણે આનંદ કરવાનો છે. પ્રોગ્રામમાં તારા સૂરથી દુનિયા નાચી ઊઠે તેવું મારે કરવું છે.’

‘મને એવા પ્રોગ્રામ-બોગ્રામમાં ના ફાવે.’

‘તારા માટે નવું ક્યાં છે ?’

‘નથી. પણ આ વખતે મારું મન માનતું નથી. મને બાકાત રાખો તો સારું.’

‘એ કઈ રીતે બને ! આપણા પ્રોગ્રામમાં ગાનારા હું બહારથી બોલાવું તે કેવું લાગે... ભલભલાને ડોલાવી દે તેવાં તું ગીતો ગાય છે પછી બીજાનું કામેય શું છે મારે...’

દેવીએ બે હાથમાં મોં છુપાવી દીધું. શેઠ ઘડીભર એની સામે જોઈ રહ્યા. એમની નજર દેવીના આખા દેહ પર ફરી વળી. મનમાં મોરલા ટહુક્યા. એમણે આજુબાજુ જોયું. કોઈનો અણસાર વરતાયો નહિ, એટલે હળવે રહીને એણે દેવીના માથા પર હાથ મૂકી દીધો. દેવી હલબલી ઊઠી. બારીમાંથી દેખાતાં પોતાના ઝૂંપડા પર એણે નજર નાખી. ઝૂંપડા આગળ છોકરાં ટોળે વળીને ઊભાં હતાં. કદાચ એમાં લખમણ પણ હોય ! એક ભયની કંપારી એના શરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ. એણે હળવેથી શેઠનો હાથ ખસેડવા કોશિશ કરી. પણ શેઠે તો માથા પરથી હાથ ખસેડીને દેવીના ખભા પર મૂકી દીધો.

‘કોઈ જોઈ જાશે !’

‘હવે એમાં શું બાકી રહ્યું છે ?’

‘થોડો મલાજો...’

દેવી આગળ બોલી શકી નહિ. એ ખભો હલાવીને શેઠનો હાથ ખસેડવા કોશિશ

કરવા લાગી. શેઠ ખડખડાટ હસી પડ્યા. પછી હળવેથી હાથ ખસેડીને બોલ્યા :

‘તો નક્કી ને !’

દેવીએ શેઠના ચહેરા પર આંખો ફેરવ્યા કરી. શેઠના મોં પર ઊભરી રહેલા પ્રેમને એ પારખી ગઈ હતી. પોતાના માટે શું નથી કર્યું એમણે ? લખમણના બાપુજી ગુજરી ગયા પછી તો એ જ મારા ધણી હોય તેવી રીતે મને રાખી છે. હું એમને કઈ રીતે ના પાડી શકું ? – એણે મનોમન નક્કી કરી લીધું. એ બોલી નહિ. પણ હકારમાં માથું હલાવીને ઊભી થઈ ગઈ. જતાં જતાં શેઠે એનો હાથ પંપાળી લીધો.

દેવી ઓફિસમાંથી બહાર નીકળી પંપ તરફ જવા લાગી. એણે દૂરથી જોયું તો મેની પાવડો હાથમાં લઈને ક્યારીઓમાં પાણી વાળી રહી હતી. ખાસ્સો સમય થયો હતો. એને હાંફ ચઢી. મીઠાની ભરેલી ગૂણો આગળથી નીકળતાં એનો હાંફ વધવા લાગ્યો. કેટલીક સ્ત્રીઓ મીઠાની ગૂણોમાં મીઠું ભરી રહી હતી. આ સ્ત્રીઓ દેવી માટે અજાણી હતી. કેમકે સવારે એ આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાંથી આવતી અને સાંજે જતી રહેતી. છતાં દેવીને એમની શરમ આવી. એ નીચે નજર ઢાળીને મીઠાના ઢગલા પછવાડે થઈને કેઈનો આગળ આવી ત્યારે માંડ માંડ હાંફ હેઠો બેઠો. રાહત થઈ હોય તેમ એણે છાતી પર હાથ મૂકી દીધો. ત્યાં ક્યાંકથી વાવાઝોડાની જેમ જેરામ ફૂટી નીકળ્યો. એ ભડકી ગઈ.

‘શું કરો છો દેવીરાણી !’

‘જખ મારું સું.’

‘એ તો અમનેય ખબર છે. ક્યાંય એકલું જવું હારું નહિ. કે’તાં હોય તો મૂકવા આવું ?’

‘હવે મારો સાલ છોડો ભૈશાબ ! તમને હાથ જોડું છું.’

મજાકમાં હસીને જેરામ ગયો. દેવીને જગત આખું અળખામણું લાગ્યું. શેઠની સાથે મારે સંબંધ છે તેથી જગતને શું ?

કશીય લેવાદેવા વિના જોને આ જેરામ ? શું કરું એને ? કેવી ઈર્ષા ભરી બેઠો છે એવો એ ! મારો કોઈ સગો હોય અને એને મહેણું લાગે તો સમજ્યા. પણ વગર કારણે... એને નાથો યાદ આવ્યો. નાથાનું કહેવું મેં માન્યું નહિ, ને હું મૂઈ શેઠમાં શું ભાળી બેઠી તે હેવાઈ થઈ ગઈ. દિયેર તો વેરી બની બેઠો. હવે આ પેટનો જણ્યો હામે આવ્યો સે. શું થાશે ? – એના મનમાં થોડી બળતરા થઈ. પણ આ બધું હવે કવેળાનું હતું. એનો બળાપો કરો કે ન કરો, શું ફરક પડવાનો છે ? એણે વિચારોને ખંખેરી નાખ્યા. ઝડપથી ચાલીને પંપ આગળ આવી. મેની એને જોઈને ‘હાશ’ કહી એની સામે ઊભી રહી.

‘કેમ બોલાવી’તી તને ?’

‘બસ અમસ્તી.’

‘ના, કાંઈ કામ તો હશે.’

‘તને પછી કહીશ.’

આડીઅવળી વાતો કરીને મેની ગઈ. દેવી એકલી પડી. એ ક્યારીમાં પેઠી. હાથમાં પાવડો લીધો. ચણિયાનો કાછડો વાળ્યો. પાવડા વડે ધૂળના ઢસાને ધકેલીને બીજી ક્યારીઓમાં પાણી વાળવા લાગી. ક્યારીઓના ચાસમાં આડા થઈ જવાનું એને મન થયું. રહી રહીને મનમાં ઉચાટ ઊભરો મારતો હતો. પગની પિંડીઓ સાથે અડપલા કરતા પાણીની

એને બીક લાગી. ઓફિસે ગઈ તેની લખમણને ખબર પડશે તો ? એ નાનો હતો ત્યાં સુધી તો બધું ઠીક. એનો બાપ જીવતો ત્યારે તો શેઠની સામે જોવાનીય ક્યાં નવરાશ હતી. ને હવે આ લખમણના મિજાજ આગળ હું ભોંઠી પડી ગઈ સું બાપલા ! શેઠ ઘરે આવતા ત્યારે એ નાનો. શેઠેય એને ખૂબ રમાડ્યો છે. પણ સમજણો થયો ત્યારથી શેઠ સામે ઘુરકિયાં કરવા માંડ્યો છે. દીકરો થઈને માને દાબમાં રાખવા માગે છે. એ તો કઈ રીતે બને ? સારું થયું કે આજે એ અગરમાં હતો નહિ, નહિતર.. દેવીએ ક્યારીઓમાં કૂદકો લગાવ્યો. પાણી એવી રીતે ઊડ્યું કે એનું પોલકું પલળી ગયું. કોણ જાણે હવે પલળવું ગમતું નહોતું.

ક્યારીઓ સરખી કરીને એ બહાર નીકળી. સૂરજ હવે આથમણી પા ઢળવા લાગ્યો હતો. છતાં ગરમી ઓછી થતી નહોતી. એણે માથા પર સાડલો ઓઢી લીધો. એકાએક એ શરમાઈ ગઈ. ‘મૂઓ શેઠેય ભારે લુચ્યો. મારા માથા પર આવી રીતે સાડલો રાખીને મને લાજ કઢાવે. અને પછી કહે તું તો મારી વહુ છે.’ આવી પળોમાંય દેવીને હસવું આવી ગયું. પાણીના દટ્ટડામાં પગ ધોઈને બહાર નીકળી. ઓરડીમાં પેઠી. પછી સ્વિચ બંધ કરી. ઓરડીની બહાર નીકળી ત્યારે એણે જોયું તો શેઠની ગાડી સોલ્ટ વર્ફસ બહાર જતી ભળાઈ. ધ્રાસકો પડ્યો. આખું સોલ્ટ વર્ફસ એને સૂનું સૂનું લાગ્યું. એ ઝડપભેર ટાંકી પાસે આવી. મજૂરો હાથપગ ધોતા હતા. એ બધામાં ભળી ગઈ. સાંજે ખાવાનું મોડું થયું. લખમણ ક્યાંક બહાર ગયો હતો, તે હજી આવ્યો નહોતો. દેવી એની રાહ જોઈ જોઈને થાકી. ઉચાટ જેવું થયું. આજુબાજુ બધે પૂછી વળી. લખમણની સાથે અહીંથી કોઈ છોકરો ગયો નહોતો. કોઈક કહેતું હતું કે સવારે એ સાયકલ લઈને નીકળેલો તે પછી કોઈએ જોયો જ નથી. ‘શું થયું હશે ? ક્યાં ગયો હશે ?’ ઘણા ઘણા પ્રશ્નોએ એને વેરવિખેર કરી નાખી. ઝૂંપડાની બહાર અંધારામાં અડબડિયાં ખાવા લાગી. કાગના ડોળે રોડ બાજુ જોવા લાગી. આંખો દુખવા ચડી હતી. અમંગળ જેવું કશુંક મનમાં સળવળ્યું. છાતી ધક ધક થવા લાગી. કપાળ પર ટાપલી મારી. ‘આટલું મોડું તો કદીયે થયું નથી એને...’ શહેર તરફ જતા રોડ પર ઝડપથી પસાર થતાં વાહનોનો ઘમકારો એના હૃદયમાં ઘણની જેમ વાગ્યો. ‘ના પાડું સું તોય રોડ પર સાયકલ લઈને જતો રહે સે. મારું કહેવું તો કદી માન્યું સે જ ક્યાં ?’ – આવું વિચાર્યા પછી મનમાં અણગમો ધસી આવ્યો. ‘તારું કહેવું એ કઈ રીતે માને ? બે વરસથી તો શેઠ અને તું, તું અને શેઠ – લખમણની સંભાળ લીધી હોય તો કહે...’ એને પોતાની જાત પ્રત્યે નફરત આવી. મેની ક્યારે એની પાસે આવીને ઊભી રહી તેનુંય એને ભાન ન રહ્યું. મેનીએ સીધો જ સવાલ કર્યો.

‘અલી, આંહી ઊભી ઊભી શું કરે સે ?’

દેવી ભડકી ગઈ. મેનીને શું ઉત્તર આપવો ? છતાં એ માત્ર એટલું જ બોલી શકી. ‘જોને આ મારો લખો હજુ દેખાતો નથી. તેને ક્યાંય જોયો ?’

દેવીની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. મેનીએ એની પીઠ પર હાથ ફેરવીને શાંત કરી.

‘તું ખોટી ચિંતા કરે સે મારી બઈ ! આ તો છોકરું... ક્યાંક રમતે ચડી ગયું હશે...’

‘પણ આ અંધારું તો જો ! સાયકલ લઈને કેવી રીતે આવશે એવો એ ?’

આટલું બોલતાં બોલતાં તો દેવીનું ગળું ભીડાઈ ગયું. એ રોઈ જ પડત, પણ ન

રોઈ. દુઃખને ગળા નીચે ઉતાર્યું. મેની ગઈ. દેવી વિમાસણમાં અટવાયા કરી. પહેલી વખત એને થઈ આવ્યું કે લખમણ વિના... ગડમથલમાં ને ગડમથલમાં એના પગ દુખ્યા. એ પગ આઘાપાછા કરતી હતી ત્યાં સાયકલની ઘંટડી રણકવાનો અવાજ આવ્યો. ને એ સફાળી ઊંચીનીચી થઈ ગઈ. લખમણે ઝડપથી દેવી આગળ સાયકલ ઊભી રાખી. લખમણને જોઈને દેવીના ગળામાં હરખ અને દુઃખ બન્ને એકીસાથે ઊમટ્યાં : ‘લખા તું...’ એ હરખભેર દોડીને આગળ વધી. હેતપૂર્વક એ લખમણનો હાથ પકડવા ગઈ, પણ એની સામે જોયું-નજોયું કરીને લખમણ ઝૂંપડાના વાડામાં પેઠો. હાથપગ ધોઈને એટલી જ ઝડપથી પાછો આવ્યો. એણે આંગણમાં પડેલી ખાટલી ઢાળી. એમાં આડો પડવાનું કરતો હતો ત્યાં દેવી એની પાસે આવીને બોલી :

‘ખાઈ લે ભાઈ !’

‘હું તો ખાઈને આવ્યો સું. તું ખાઈ લે...’

‘જૂઠું શું કામ બોલે સે, ક્યાં ખાધું ?’

‘હોટલમાં...’

‘તને હોટલના હવાદ ક્યાંથી પડ્યા રોયા !’

‘એ તો તારા મનને પૂછ...’

‘એટલે ?’

‘મારું માથું ખાધા વિના છાનીમાની ઘરમાં જતી રહે...’

‘તુંય હાલ્ય.’

લખમણ કશું જ બોલ્યો નહિ. દેવી સામે પીઠ કરીને એ ખાટલામાં આડો થઈ પાસું ફરી ગયો. દેવી ઓશિયાળી ઊભી રહી. લખમણને આમ પડતો મૂકીને પોતાનાથી શો બવાય... એણે લખમણના બન્ને હાથ પકડીને ઝંઝોળી નાખ્યો. લખમણ ફટક કરતો બેઠો થઈ ગયો. પછી સહેજ તાડૂકીને બોલ્યો :

‘તું મારી આગળથી ખસી જા કઉંસું !’

‘કેમ ?’

‘બપોરે તું ક્યાં ગઈ હતી ?’

‘હું ? હા, શેઠની ઓફિસે ગયેલી.’

‘શું કરવા ?’

‘કામ હતું.’

‘તું ગઈ હતી કે શેઠે બોલાવેલી ?’

‘શેઠે બોલાવેલી.’

‘કેમ ?’

ઘડીભર તો દેવી લહાય લહાય થઈ ગઈ. આ સાંભળવા માટે જ મેં આની પાછળ રંડાપો ગાળ્યો ? હુંય ઘર-ઘરણું કરી શકતી’તી, આને રજળતો મેલીને.. પણ હું એવી નહોર નથી કે પેટના જણ્યાને મૂકીને એમ હાલતી થાઉં. હું રાંડી ત્યારે કેટલાંબધાં માગાં આવેલાં. પણ નામકકર રહી, કોના માટે ? આ છોકરો શું સમજી બેઠો છે એના મનમાં ! છોકરો થઈને માને આટલાબધા પ્રશ્નો પૂછતાં લાજતો નથી. એના મગજમાં આટલુંબધું ઝેર ભર્યું

કોણે ? એ પૂછવાનું કરતી હતી ત્યાં લખમણે જ સવાલ કર્યો.

‘તને શેઠે શા માટે બોલાવેલી બોલ !’

‘શનિવારે આપણા અગરમાં મોટો પ્રોગ્રામ છે. તે રાતે મારે ગાવાનું સે.’ લખમણે એકદમ ખાટલામાં પગ પછાડ્યો. પછી આવેશમાં આવી ગયો હોય તેમ બોલ્યો :

‘હું તને કહી દઉં સું કે તારે ગાવાનું નથી.’

‘પણ...’

‘પણ ને બણ. શેઠ તને હુકમ કરે એટલે તારે માની જવાનું ?’ લખમણ ઊભો થઈ ગયો. ચંપલ પહેર્યાં. બહાર જવાનું કરતો હતો. દેવીએ એના હાથ પકડીને એને રોકી લીધો.

‘ખાધા વિના નહિ જવા દઉં.’

લખમણ અટકી ગયો. દેવી સામે જોયું. આછા ઉજાસમાં દેવીના ચહેરા પર ઊપસી આવેલી વિષાદની રેખાઓ જોઈને એને ધ્રાસકો પડ્યો. ‘કદીયે નહિ ને મારી મા ઉદાસ...’ એવું મનમાં કશુંક સળવળ્યું. પોતાની જાણે કશીક ભૂલ થઈ ગઈ હોય તેમ એને લાગ્યું. કે પછી પોતે ન બોલવાનું બોલી બેઠો કે શું ? એણે દોડીને દેવીની છાતીમાં માથું ઢાળી દીધું.

‘મા...’

‘બેટા !’

‘ખાવા આવું પણ એક શરતે.’

‘બોલ.’

‘તું શેઠના પ્રોગ્રામમાં નહિ ગાને...’

દેવી ચમકી. માથે ધર્મસંકટ આવી પડ્યું. એક બાજુ દીકરો હતો અને બીજી બાજુ પ્રેમી. એ થોડી વાર લખમણને બાથમાં ઘાલીને ઘર તરફ લઈ જવા લાગી. લખમણ ખેંચાયો. પણ તરત જ બળ કરીને દેવીની બાથમાંથી છૂટો થઈ દૂર ઊભો રહી ગયો. પછી અકળાઈને બોલ્યો :

‘તું ગાવા નહિ જાને...!’

શું સૂચ્યું કે દેવી બોલી પડી.

‘નહિ જાઉં મારા બાપ !’

બન્ને ખાઈને ઊભાં થયાં. લખમણ તો ખાઈને તરત જ ઊંઘી ગયો. પણ દેવીને ઊંઘ ન આવી. શેઠને આપેલું વચન હવે કઈ રીતે પાળી શકાશે ? આ છોકરો જિંદે ભરાણો છે. એ મને ગાવા જવા નહિ દે. ને શેઠ મને ગવડાવ્યા વિના રહેશે નહિ. શું કરવું હવે ? એ પડખું ફરવા ગઈ, પણ પડખું ફરી શકી નહિ. લખમણ ગોદડું ઓઢીને ટૂટમૂટ પડેલો. પાછળ પહોરનો પવન સુસવાટા મારતો હતો. પવનની ઠંડી લહેર દેવીને જરાય ન ગમી. મનમાં ઊગી નીકળેલાં અવિશ્વાસનાં વાદળ ઘેરાં બનતાં જતાં હતાં. મીઠાના અગર તો સાવ જંપી ગયેલા. રોડ પર ક્યાંક ક્યાંક વાહનનો અવાજ આવતો, ને એ ઝબકીને ખાટલામાં બેઠી થઈ જતી હતી. ‘કેમ આજે આમ થાય સે ?’ એણે પોતાની જાત સાથે સંવાદ રચ્યો. ક્યાંક કશોક પદસંચાર વરતાયો. એ ઊભી થઈને ઝૂંપડાના બારણા પર કાન મૂકીને ઊભી રહી. પેશાબ કરવાનું મન થયું. બહાર જવાની હિંમત ન ચાલી. એ પાછી ફરીને ખાટલામાં આવીને બેઠી. ત્યાં લખમણ ગોદડામાં સળવળીને કશુંક બબડતો હતો. ‘મા, મા...’ એવું

બોલીને એ જંપી ગયો. દેવીને લખમણ પર અપાર હેત ઊભરાઈ આવ્યું. આડો દિવસ હોત તો કદાચ એ લખમણના માથા પર હાથ પસવારી બેઠી હોત. આજે એને એમ કરવાનું ગમ્યું નહિ. ખાસ તો એ લખમણને ઉઠાડવા માગતી નહોતી. ખાસ્સી પળો એ ખાટલામાં સૂનમૂન બેઠી રહી. બધું ઠરીઠામ થયેલું ભાળીને ખાટલામાં આડી થઈ. માથા પર ગોદડું ઓઢ્યું. બારીમાંથી પવન હજુયે સુસવાટા મારતો હતો. એને મરસિયા ગાવાનું મન થયું. ખાટલીમાં ઊંધમુંધ સૂતેલા લખમણને ઠંડીની જાણે પડી જ નહોતી. ગોદડું એક બાજુ ખસી ગયું હતું. દેવી બેઠી થઈ. એણે ગોદડું સરખું કરીને લખમણને ઓઢાડ્યું. ટમટમતા દીવડાના આછા ઉજાસમાં લખમણનું એણે મોં જોયું, સાવ નિઃસહાય અને નોંધારું. દેવી ત્રાંસી ઊભી રહી. મનમાં વલવલાટ થયો : ‘મારા સિવાય આનું કોણ ? મૂઈ હું જ નફફટ સું. આવા કુમળા બાળકનીય ના થઈ શકી ?’ ઘરની તૂટેલી બારીમાંથી દરિયા તરફ જોતાં એ મૂંઝવણમાં મૂકાઈ ગઈ. હૃદય થડકારો ચૂકી જતું લાગ્યું. પવન મરણિયો થઈને સુસવાટા મારતો હતો. દેવીને પવનની પાંખો કાપી નાખવાનું મન થયું. આ પવને જ મારા... અડવા હાથ પર નજર નોંધાઈ. અંતરમાં કશાક તાર ઝણઝણી ઊઠ્યા. ઘરના અવાવરું ખૂણામાં પડેલા મીઠાશભર્યાં શબ્દો ટકોરા પાડતા હતા. દેવીને થાક લાગ્યો. શેનો ? અકાળે સુકાઈ ગયેલી લાગણી ફરીથી પાંગરી એનો ? કશું સમજાતું નહોતું. હાંફ ચડવા જેવું થયું. હમણાં જીવ નીકળી જશે તેવું લાગ્યું. એણે કશીયે પરવા કર્યા વિના ઝૂંપડાનું બારણું ખોલી નાખ્યું. પવન તીરવેગે એની છાતીમાં વાગ્યો. એણે દાંત પીસ્યા. અંધકારમાં એણે હથેળી પહોળી કરી. પછી જાણે પવનનું બાયકું ભરતી હોય તેમ એણે મુઠ્ઠી વાળીને પવનને જોરથી ભીંસ્યો. ‘પણ પવનને બદલે મારી અંદર કોણ ભીંસાયું ? હું, લખમણ કે શેઠ ? લખમણે શેઠના પ્રોગ્રામમાં ગાવા નહિ જવાના સોગંદ લેવડાવ્યા હતા. શેઠને હવે કેમ કરીને ના પડાશે ? ને શેઠ એમ માને ખરા ?’

ઉચાટભર્યાં મને બહાર તો નીકળી, પણ બધું ભેંકાર ભેંકાર લાગવા માંડ્યું. આંખો ખેંચી ખેંચીને જોયું. પવનને લીધે વાતાવરણ ખખડતું હતું. પશ્ચિમ છોડે આવેલા બંદર પર જાણે વીજળી ત્રાટકી હોય તેમ ઝગાઝેળ થતું ભળાયું. દેવીને ફાળ પડી. કશુંક અજુગતું બની રહ્યું છે તેવો ડર એને સતાવવા લાગ્યો. જીભ કચડીને એ વાડામાં પેડી. પેશાબ નહોતો કરવો તોય એ પેશાબ કરવા બેઠી. મહાપ્રયત્ને બે ટીપાં... પેશાબમાં બળતરા ઊપડી હતી. કોઈ પાછળ પડ્યું હોય તેમ ઊભી થઈને બારણા તરફ ભાગી. અડોશપડોશમાં ઠંડીમાંય કેટલાક માણસો બહાર ખાટલા ઢાળીને સૂતા હતા. આ તો રોજનું થયું. દરિયાલાલનું તો એવું, અત્યારે તોફાને ચડ્યો છે તો થોડી વારમાં તો બધું શાંત થઈ જાય. દેવીને કશી ગતાગમ પડતી નહોતી. હિલ્લોળાતા દરિયામાં કોઈ ડૂબીને ચીસો પાડતું હતું. એ એકીટસે દૂર દૂર જોઈ રહી. અત્યારે તો દરિયાનું તોફાન થવાનો કશો ભય નહોતો. પણ... એ ગણતરી કરવા લાગી. તે દિવસે તો કાંઈ નહોતું. બધાં સાગરમાં કામ કરતાં હતાં. ને વાવાઝોડું આવ્યું. કશો સર-સંદેશો નહિ. એકાએક... ને લખમણના બાપુજી કેઈન પરથી ધપ દઈને નીચે પડ્યા અને... દેવીની આંખો ભીની ભીની થઈ ગઈ. એ ઝડપથી ઘરમાં પેડી. દીવડાની વાટ જરા ઊંચી કરી. દીવડાની થરકતી દિવેટ પવનને લીધે આઘાપાછી થતી હતી. તે દરમિયાન લખમણ પાસું ફર્યો. દીવડાનો પ્રકાશ એના મોં પર પથરાયો. દેવી એનું મોં જોઈને

ઘડીભર તો ઊભી રહી ગઈ. અદલ એ જ. એ અત્યારે હોત તો... તો દીકરાનાં મહેણાં સાંભળવાનો વખત ન આવત. એ છળી મરી. ઊંઘતા લખમણની એને શરમ આવી. છાતી પરથી ખસી ગયેલા ઓઢણાને સરખું કર્યું. એ પોતાના ખાટલા તરફ વળતી હતી ત્યાં લાકડાના ઘોડા પરથી ઉંદરે વાટકો પાડ્યો. વાટકો ભોંય પર પછડાયો, ને તેના અવાજથી દેવી થરથરી ઊઠી. જાણે પ્રચંડ ઘડાકો થયો હોય અને એ ઘડાકામાં પોતે રહેંસાઈ રહી હોય તેવું થયું ને એણે મનોમન કશોક નિર્ણય કરીને ખાટલામાં ઝંપલાવ્યું.

સવારે મોડી ઊઠી. ખાટલામાંથી ઊઠવાનું મન થતું નહોતું, તોય ઊઠી. લખમણની પથારીમાં જોયું. ગોદડું ગોટો વળીને પડેલું. લખમણ પથારીમાં નહોતો. ઘડીવાર લખમણ આ રીતે વહેલો ઊઠતો, પણ આજે એ વહેલો ઊઠ્યો તે દેવીને ન ગમ્યું. ચણિયાભેર ઝૂંપડાની પાછળના ભાગમાં એ દાતાણ કરવા બેઠી. શરીર કળતું હતું. પથરા પર ફેલાયેલા પગની દૂધમલ રુવાંટી જોઈને એને શેઠ યાદ આવ્યા. મનમાં કરેલો નિરધાર બલવત્તર થતો જતો હતો. લખમણની જિંદ એમાં ભળી. ને એણે ઝડપથી દાતાણ કરીને મોં ધોયું. એ પથરા પરથી ઊભી થવાનું કરતી હતી ત્યાં દરિયાશા પીરના મંદિર આગળ જેરામને આંટા મારતો દીઠ્યો. ‘સવારના પહોરમાં પીટ્યો આંહી ક્યાંથી ?’ એવું બબડીને પાણીની ઘડીની ઓથે એ ભરાઈ. જેરામની બાજુમાં બીજા બેત્રણ માણસો ઊભા હતા. દેવીએ ધારી ધારીને જોયું તો તેમાં લખમણ પણ હતો. ‘તો આ રોયાએ જ છોકરાને ચડાયો લાગે સે...’ દેવીને બધો તાળો મળતો લાગ્યો. ઘડીની ઓથેથી ઊઠીને એ ઘરમાં આવી. યા બનાવવા બેઠી. પણ ચેન પડતું નહોતું. શેઠ લખમણની હાજરીમાં ઘણી વાર અહીં આવતા. લખમણ ક્યારેય ઉપરવટ જઈને બોલ્યો હોય તેવું એને યાદ આવતું નહોતું. જેરામે જ એના મનમાં ઝેર ભર્યું હશે કદાચ... ‘પણ જેરામને શું ?’ દેવીએ ચાના ઊભરામાં ફૂંક મારતાં વિચારી લીધું. ચાનો ઊભરો જરા નમ્યો ત્યાં દેવીનું મન પલટાયું : ‘જેરામને ઘણુંબધું છે, યાદ કર ! તારી પાછળ કેટલાં વરસથી એ પડ્યો છે. તું એને ચણા-મમરાની જેમ ગણતી આવી છે તે તારો ગુનો !’ ચામાં દૂધ રેડીને એણે કીટલીમાં ચા ગાળી. તે દરમિયાન તો એના મનમાં ઊથલપાથલ મચી પડી. ‘તો હું કાંઈ એવી સસ્તી નથી કે આલી-મવાલીને તાબે થાઉં... આ તો સંજોગો મળ્યા અને શેઠ સાથે સંબંધ બંધાયો... નહિતર હું કાંય થોડી કુલટા સું...’ ‘કુલટા’ શબ્દ મનમાં એવી રીતે ઊપસી આવ્યો કે એને ચીતરી ચડી. ‘ના, ના, હું તો સતી-સાવિત્રી સે નહિ... છોકરાં પર તો કેટલાંય બૈરાં આખો જન્મારો રંડાપો કાઢી નાખે સે, કશાય ડાઘ વિના. ને તેં આ શું કર્યું ? કેલૈયા ફુંવર જેવા છોકરાને રેઢો મેલીને શેઠ સાથે ફાગ ખેલ્યા. શું કરવા ? બોલ, દેવી બોલ !’ કીટલી એમ ને એમ મૂકીને એ ઊભી થઈ. ઝૂંપડાની પાછળ જઈને એણે જોયું તો જેરામ અગર બાજુ જતો ભળાયો. લખમણ આ પા આવતો હતો. એ ઝૂંપડામાં આવી. ખાટલી પર બેઠી. ઝૂંપડામાંથી કશીક વાસ એને ત્રાસ આપતી હતી. શેની વાસ હતી એ ? ‘આ જ ખાટલી પર શેઠ બેસતા, ને પોતે એમના પગોમાં... પછી શેઠ હળવે હળવે માથા પર હાથ ફેરવતા. ને પછી પોતે ઓળઘોળ... તે વખતે જગત તો શું; પેટના જણ્યાનુંય તને ભાન રહેતું તું દેવી !’

એ મૂંગી મંતર બની ગઈ. બહાર કશોક સંચાર વરતાયો. જોયું તો બારણાની વચ્ચોવચ લખમણને ઊભેલો જોયો. દેવીએ એની સામે જોઈને કહ્યું :

‘લે હાલ્ય ચા પી લે ! ક્યાં ગ્યો તો ?’

‘જેરામકાકા પાસે.’

‘શું કે તો તો એવો એ !’

દેવી જરા ઉગ્ર સ્વરે બોલી તો ખરી, પણ પછી આગળ-પાછળનું બધું યાદ આવતાં એ ભોંટી પડી ગઈ. લખમણ એની સામે ધારી ધારીને જોઈ રહ્યો હતો. એ નજીક આવીને દેવીના પગ પાસે બેસી પડતાં બોલ્યો :

‘એ ફરિયાદ કરતા તારી...’

‘મારી ?’

દેવી ભડકી. એકીસાથે મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવી ગયા.

‘હા, તું એમને ગાળો બોલે છે એની.’

‘ગાળો ના બોલું તો એની આરતી કરું ! મારો રોયો નફ્ફટ સે.’ લખમણ ઝીણી આંખો કરીને દેવીની ચેષ્ટાઓ જોઈ રહ્યો હતો. જેરામ માટે જે શબ્દો દેવીએ વાપર્યા તેથી એ ખુશ થયો હોય તેવું દેવીને લાગ્યું. ‘આ છોરોય કાંઈ ઓછો નથી... પુરુષજાતને હું ગાળો બોલું તો કેવો ખુશ થાય સે ! ને કોઈને હારી રીતે બોલાવું તો કેવો મોં મચકોડે સે !’ એને લખમણ પર હેત ઊભરાઈ આવ્યું. એણે એના વાળમાં આંગળાં ખોસ્યાં, ને પૂરા હેતથી લખમણ પર વરસી પડી. લખમણે માનો હાથ પકડી લીધો. લાડ કરતો હોય તેમ એ બોલ્યો :

‘મને ચા આપને મા !’

‘પેલી કીટલીમાં પડી. પી લે !’

‘તું નહિ આપે ?’

દેવી ઊભી થઈ. બે રકાબીઓ લઈને બેઠી. એક રકાબીમાં લખમણને ચા આપી. બીજામાં એ કાઢવા જતી હતી ત્યાં મેની દોડતી આવી.

‘અલી દેવી ! કામે નથી આવવું ?’

‘આવવું સે ને...’

‘આજે મોડી ઊઠી લાગે સે.’

‘તાવ જેવું સે. જો...!’

દેવીએ હાથ લાંબો કર્યો. મેનીએ દેવીનો રૂડો રૂપાળો હાથ હાથમાં લીધો. દેવીના હાથ પર પોતાની હથેળી ફેરવતાં ફેરવતાં મેનીને શું સૂઝ્યું કે એ દેવીના હાથને બચકું ભરી બેઠી. દેવીએ ‘ઓય મા રે...’ કહીને હાથ પાછો ખેંચી લીધો. મેની ખડખડાટ હસી પડી.

‘થાય સે કે તારો હાથ આખો કરડી ખાઉં...’

‘હાથ શું કામ ? મને જ કરડી ખાને !’

‘પછી પેલાનું શું...’

મેની બોલતાં તો બોલી, પણ લખમણને પોતાની સામે આંખો ફાડીને તાકતો જોઈ એણે જીભ કાઢી આડું જોઈ લીધું.

બન્ને ચા પીને ઊભી થઈ. દેવીને તૈયાર થતાં વાર ન લાગી. જતાં જતાં એણે લખમણને

દસની નોટ આપતાં કહ્યું :

‘ભૂખ લાગે તો નાસ્તો કરી લેજે.’

‘ને તું ?’

‘આજે મારે ઉપવાસ સે.’

દેવી મેની સાથે લટકમટક કરતી ચાલી તે લખમણને ન ગમ્યું. છતાં ઝૂંપડાના બારણા આગળ આવીને ઊભો. અગરના દરવાજામાં દેવી અને મેની પેઠાં ત્યાં સુધી એની નજર ખોડાયેલી રહી. દેવી અને મેની ઓફિસ આગળ આવ્યાં ત્યારે મજૂરો કામે લાગી ગયાં હતાં. કેઈનોના કિચૂડાટ વચ્ચે મજૂરોના દેકારા-પડકારાથી અગર આખું ધમધમી રહ્યું હતું. ઓફિસ સામે જોઈને લખમણને આપેલું વચન એને યાદ આવ્યું. પ્રોગ્રામના દિવસે ગાવા માટે ના પાડવાનો એણે મક્કમ નિરધાર કરી લીધો હતો. પણ ઓફિસ આગળ શેઠની ગાડી પડેલી નહોતી. એ ઉદાસ બની ગઈ. મેનીએ એની સામે જોઈને પૂછ્યું બરું.

‘માન ન માન, પણ આજે તું ઉદાસ સે.’

‘ના, ના...’ કહીને દેવી ફિક્કું હસી.

મીઠાના ઢગલા પાસેથી બન્ને છૂટી પડી. દેવી પંપ બાજુ વળી. પંપ ચાલુ તો કર્યો, પણ કામમાં દિલ ચોંટતું નહોતું. ક્યારીઓમાં પાણી વાળતાં વાળતાં કાછડો વારેઘડીયે વછૂટી જતો હતો. મનેકમને દિવસ પસાર કર્યો. શેઠની ઓફિસ પર મંડાઈ રહેલી આંખો થાકીને લોથપોથ થઈ ગઈ. શેઠ ન આવ્યા.

બે દિવસ શેઠની રાહ જોવામાં પસાર થઈ ગયા. કોઈ કારણોસર બેય દિવસ શેઠ દેખાયા નહિ. દેવીને ધ્રાસકો પડ્યો. શનિવાર આડે માત્ર બે દિવસ જ બાકી હતા. શેઠ નહિ આવે તો શું થાશે ? હું એમને ના પાડી શકી નહિ, ને એમણે તો મારા નામનું નક્કી જ કરી નાખ્યું છે. શેઠના ઘેર જઈને ફરી આવું, પણ શેઠ તો શહેરમાં રહે છે. ને પોતે જાય અને શેઠ ઘેર ન હોય તો... ધારો કે હોય તોય એમના ઘરમાં લહાય લાગે ને ! દેવીને યાદ આવ્યું : ‘પોતાના લીધે તો શેઠના ઘરમાં કજ્યા-કંકાસ થતા રહેતા. એકાદબે વખત તો શેઠાણી રિસાઈને પિયર જતાં રહેલાં, ત્યારે શેઠ મોડા સુધી ઝૂંપડામાં રોકાઈ જતા. કેવા દયામણા લાગતા હતા ?’ મનમાં ઉચાટ હતો તોય દેવીએ શેઠના ઘેર જવાનું માંડી વાળ્યું. શુક્રવાર આવ્યો. આજે તો આવશે જ તેવી હૈયાધારણ લઈને દેવી કામે ગઈ. સાંજ પડી ત્યારે મોત નજીક આવી ગયું હોય તેવું લાગ્યું. સાંજે શેઠના મહેતાએ અગરમાં કહેવડાવી દીધું કે શનિવારે રાત્રે પ્રોગ્રામ હોવાથી શનિવારે આખો દિવસ કામ બંધ. દેવીના દિલને ભારે ધક્કો લાગ્યો. દરિયાશા પીરના દેરા આગળ જઈને એ નાળિયેર ફોડી આવી. શનિવારની સવાર કાંઈક રળિયામણી લાગી. સવારના પહોરમાં જ બેત્રણ જીપો મંડપ, ખુરશીઓ, ગાદલાં, પાથરણાં, તોરણ વગેરે વસ્તુઓ ઠાલવીને જતી રહી. દેવી નહાઈ-ધોઈને ઝૂંપડાની બહાર નીકળી ત્યારે અગરમાં ધમાચકડી મચી હતી. બધે સજાવટ થઈ રહી હતી. ઓફિસ સામે નજર નાખી. ઓફિસ આગળની ખુલ્લી જગ્યામાં પાથરણાં પથરાઈ રહ્યાં હતાં. ને તોરણો બાંધવા માટે છોકરા દોડાદોડી કરતાં હતાં. પણ શેઠની ગાડી ક્યાં ? - દેવી જાણે બહાવરી બની ગઈ.

લખમણ નવાં કપડાં પહેરીને શહેરમાં બેચાર રખડેલ છોકરાઓની સાથે પિક્ચર

જોવા જવાની તૈયારી કરતો હતો. દેવીએ એને રોકી લીધો.

‘ક્યાં જાય છે ?’

‘પિક્ચર જોવા.’

‘આજનો દા’ડો રહેવા દેને ભઈ !’

‘પણ શું કામ ?’

દેવીના હૃદયમાં દરદ ઘૂંટાતું જતું હતું. એનું આળું આળું થઈ ગયેલું દિલ વધારે આળું થઈ ગયું. શેઠને ગાવા માટે ના પાડી શકાઈ નથી. સાંજે તો શેઠ આવી લાગશે અને સંદેશો કહેવડાવશે કે દેવી ચાલ પ્રોગ્રામમાં ગાવા. ત્યારે ? લખમણ પિક્ચર જોઈને સીધો પ્રોગ્રામમાં આવશે. મને ગાતી ભાળીને એનાં ઝૂંવાડાં ઊંચાં થઈ જશે. એ ઉત્પાત ઉત્પાત કરી મેલશે. જો એનાથી વેઠવું નહિ જાય અને કંઈ કરી બેસશે તો માનહાનિ કોની થશે ? દેવીનું અંતર એવું ઘવાયું કે એણે લખમણનું પહેરણ પકડી લીધું.

‘આજે મારી તબિયત સારી નથી. તું ક્યાંય ન જતો ભઈલા !’ દેવી કરગરતી હોય તે રીતે બોલવા લાગી. લખમણે દેવીની આંખોમાં જોયું. આંખો ભયથી ફરફરતી હતી. દેવીની આંખોના પડળમાં કશુંક એવું છુપાયું હતું, તે શું હતું તેનો લખમણને અણસાર ન આવ્યો. એ ઝૂંપડા આગળ જાણે ખોડાઈ ગયો.

‘સારું હું ક્યાંય જતો નથી. થોડી વારમાં આવું સું.’

એ સાચકલ લઈને મીઠાના અગર બાજુ ગયો. એ ગયો, ને તરત જ અગર બાજુથી મેની એના છોકરાને આંગળીએ વળગાડીને હડફડ હડફડ આ બાજુ આવતી હતી. દેવીને જોઈને એ મલકાઈ. દેવીએ મજાક કરી.

‘કેમ’લી. કોઈ પાછળ પડ્યું સે કે શું ?’

‘કોઈની હિંમત સે પાછળ પડવાની. ટાંટિયા જ ભાંગી નાખું.’

‘ડા’પણ કર્યા વિના એ તો કહે કે આમ ક્યાં ગઈ’તી.’

‘લે, હુંય ભારે ભૂલકણી. શેઠના મહેતાએ તમને હમાચાર કીધા સે.’

‘શું ?’

‘શેઠ મહેમાનોની હંગાથે મોડા આવવાના સે. પ્રોગ્રામ ચાલુ થાય તે પહેલાં તારે નવાંનકોર કપડાં પહેરીને શેઠની ઓફિસે પહોંચી જવાનું સે...’

મેની એટલું કહીને જતી રહી. દેવી વિમાસણમાં પડી. ‘શેઠેય ખરા સે ? તે દા’ડે ગાવાનું નક્કી કરીને ગયા તે ગયા. અહીં મારા મનની શી સ્થિતિ સે એની એમને શી ખબર ? હું ગાવા આવીશ તો મારો છોકરો મને મારી નાખશે...’ પ્રથમ લખમણનો કુમાશભર્યો ચહેરો દેખાયો. પછી એમાં વિકૃતિ ભળતી ગઈ. ને એક વિચિત્ર ચહેરો એની સામે ધસી આવ્યો. હાથમાં ફરસી લઈ, દોટંદોટ આવીને માતાનું માથું કાપી લેતો ફરસુરામ જાણે ! દેવી થરથર કાંપવા લાગી. એ ઝૂંપડામાં ગઈ. ખાટલામાં આડી પડી. મેલા ગોદડામાં એણે મોં છુપાવ્યું. આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આટલાંબધાં આંસુ તો ક્યારેય આવ્યાં નહોતાં ! ગોદડું ભીનું ભીનું. લથડતા પગે એ ઊભી થઈ. ઝૂંપડામાં બધે ફરી વળી. શેઠની દરેક નિશાનીઓ પર એણે હાથ અડાડ્યો. ભાવભર્યો થઈ જવાયું. ‘મારા લખાનો મલાજો પાળવાનો વખત આવ્યો સે શેઠ ! હવે હું ક્યાં સુધી તમારે હવાલે રહીશ ? એનોય

મારા પર હક સે... મને રસ્તો સુઝાડો...'

એણે આંસુ લૂછી લીધાં. ખાટલા નીચેથી પતરાની પેટી કાઢી. પેટી પર કાટ લાગેલો હતો. એણે હળવેથી પેટી ખોલી. કાટ ખાઈ ગયેલાં મજાગરાંને લીધે પેટી અધખૂલી રહી ગઈ. પેટીમાં શેઠે આપેલી તરેહતરેહની સાડીઓ હતી. દાગીનાની એક પોટકી હતી. પોટકી બાજુમાં મૂકીને સાડીઓ ફેંદી વળી. તેમાંથી શેઠને મનપસંદ સાડી કાઢી. પેટી બંધ કરીને એણે ખાટલા નીચે ઠેલી મૂકી. એ ક્યાંય સુધી સાડી અને ઘરેણાંના પોટકાને તાકતી રહી. શેઠ એમાંથી સળવળાટ કરતા ઊભા થયા; 'દેવી, પ્રોગ્રામનો સમય થઈ ગયો છે. જલદી કર.' શેઠ બોલ્યા કે શું ? દેવીએ છાતી પર હાથ મૂકી દીધો. ઉપસેલી છાતી પર એવી રીતે હાથ મુકાયો કે એકાંતની સઘળી પળોએ એકસામટું એના પર આકમણ કર્યું. શેઠ સાથેની એક એક પળમાં એ ઓગળી ગઈ. બપોર થવા આવ્યા હતા. ખાવાનું મન થતું નહોતું. 'પણ લખો શું ખાશે ?' એમ બબડીને એ ખાવાનું બનાવવા બેઠી. મનોમન ગીતો ગણગણવા લાગી. કેટલાંય ગીતોની કડીઓ એના કંઠમાં ઘૂંટવા લાગી. એ તરબોળ થઈ ઊઠી. ખાવાનું બનાવીને ખાટલામાં બેઠી. સાડી અને દાગીનાનું પોટકું એણે ખાટલા નીચે મૂક્યું. એ ખાટલામાં આડી થઈ. પેટ ભૂખ્યું હતું છતાં ધરાઈને બેઠી હોય તેવું એને લાગ્યું. આંખો ઘેરાવા લાગી. તે દરમિયાન લખમણ આવી ચડ્યો. પડી રહેવાનું મન થતું હતું છતાં ઊઠીને એણે લખમણને ખાવાનું આપ્યું. નહોતું ખાવું તોય થોડું એણેય ખાધું. લખમણ ગયો કે એ વાસણ ઊટકવા બેઠી. ખાસ્સો સમય વીતી ગયો હતો. 'હવે શું થશે ?' એવી ચિંતામાં ને ચિંતામાં વાસણ ઊટકીને બહાર નીકળી. બધું શાંત હતું. પશ્ચિમ તરફ ઢળી રહેલા સૂરજ પર એને ખીજ ચઢી. 'તુંય ભારે ઉતાવળો ભા !' એણે સૂરજ સામે આંખો ફાડી ફાડીને જોયું. અગરમાં નજર પડી. મંડપ બંધાઈ ગયો હતો. ને માઈક પર કોઈક ટીખળી છોકરો 'હલ્લો' કહીને આડુંઅવળું બોલી બધાંને હસાવતો હતો. લાલ-લીલા-પીળાં તોરણો ઝગમગી રહ્યાં હતાં. અગર શોભી ઊઠ્યું હતું. ને શેઠ ? એમનો તો વટ જ જુદો. જોજોને, હમણાં આવશે એટલે છાક્કો પડી જશે બધે... એ પોરસાઈ. દોડીને ઘરમાં ગઈ. સાડી અને દાગીનાનું પોટકું બહાર કાઢ્યું. સાડીની ગડી ખોલીને સાડી પર હાથ ફેરવી લીધો. સાડું લાગ્યું. એ કશીક અવઢવમાં હતી, ત્યાં બહાર શોરબકોર થયો. દોડતી બહાર નીકળી. જોયું તો બૈરાં, પુરુષો, છોકરાં તૈયાર થઈને અગર બાજુ જતાં હતાં. મેની, રૂખી અને રાણી - આખું ઝૂમખું દેવીના ઘર આગળ આવીને ઊભું રહી ગયું. રૂખીએ દેવીની પીઠમાં ધબ્બો માર્યો.

'કેમ રાજરાણી, તમારે નથી આવવાનું ?'

'કેમ નહિ આવે ? એના વિના થોડું ચાલવાનું સે !' મેની હસીને દેવીની બાજુમાં આવીને ઊભી રહી.

બધી સ્ત્રીઓએ નવી નવી સાડીઓ પહેરી હતી. ભારે હરખપદ્દડી થઈને જતી હતી પ્રોગ્રામમાં. ને પોતે ? શું કરવું મારે ? એને આ બધીની ઈર્ષા થઈ. રૂખીએ એનો હાથ પકડી લેતાં કહ્યું,

'કેમ હજુ ઊભી સો ? તૈયાર થઈ જા. જો, સાંજ પડી ગઈ !'

'હું...'

પગની આંટી મારીને દેવીએ ઝૂંપડાની ભીંતનો ટેકો લીધો. એક બાજુ ઉમંગ ઉછાળા મારતો હતો તો બીજી બાજુ ટાઢીહેમ... એણે દૂર દૂર નજર નાખી. સાંજનો ઓછાયો એના દિલ પર પડ્યો ને એ બોલી પડી...

'લખો આવે એટલે હાલ આવું સું. તમે જાઓ !'

થોડી અવળીઅવળી વાતો કરીને બધી ગઈ. દેવી ઘરમાં આવી. એણે ફટાક કરતી સાડી ઉપાડી. જૂની સાડી કાઢીને એણે અંગ પર નવી સાડીનો પાલવ નાખ્યો. જાણે શેઠ એના અંગ પર લપેટાયા. એણે જોશભેર સાડીને અંગ પર ભીંસી. સાડી પહેરીને એ તૈયાર થઈ. દાગીનાની પોટલી કાઢી. બધાય દાગીના... કેટલાક પોતે ખરીદેલા, કેટલાક શેઠે આપેલા. એમાંથી શેઠે આપેલા દાગીના કાઢીને એણે પહેર્યાં. બાકીની પોટલી એણે પેટીમાં મૂકી દીધી. નાનકડો અરીસો ઝૂંપડાના બારણા અને થળી વચ્ચે ગોઠવીને એ માથું ઓળવા બેઠી. અરીસામાં એણે ધારી ધારીને જોયું. પોતાના રૂપાળા ચહેરા પર કાલિમા છવાતી જતી હતી. સાવ સુંવાળા ગાલ પર જાણે કાળા કાળા ડાઘા ઊપસી આવ્યા. આંખમાં આંસુ ઊભરાયાં. અરીસામાં જોયું તો આંખો સાવ સ્થિર થઈ ગઈ હતી ને પડળ ખૂલતાં જતાં હતાં. એ માથું ઓળાવીને ઊભી થઈ. સાડી ઠીકઠાક કરી. ખાટલા નીચેથી પાછી પેટી કાઢી. ઝૂંપડામાં નજર નાખી. એ કશીક વિમાસણમાં હતી ત્યાં વાવાઝોડાની જેમ લખમણ ઘરમાં ધસી આવ્યો. દેવીને તૈયાર થયેલી ભાળીને એને ધ્રાસકો પડ્યો. એના શરીરમાંથી કશીક કંપારી વછૂટી. અને એ તાડૂક્યો.

'મને ખબર જ હતી કે તું ગાવા જવાની...'

દેવી ફિફ્કું હસી. એણે લખમણના ખભા પર હાથ મૂક્યો. લખમણે એક જ ઝાટકે એનો હાથ તરછોડી દીધો. દેવી કશું બોલી નહિ. આખા ઝૂંપડામાં એ ફરી વળી. ઘૂમરીઓ લેતી દેવી સામે લખમણ એકીટસે તાકી રહ્યો હતો. એકાએક એની નજર ખાટલા પર પડેલી પેટી પર પડી. પેટીનો કાટ છાતી સોંસરવો એના હૃદયમાં ચોંટ્યો. ને ચમકી ગયો. એણે ચોમેર નજર ફેરવી. દેવીને ચંપલ પહેરીને ખાટલા તરફ જતી એણે જોઈ. દેવીએ લખમણનાં લૂગડાં એકઠાં કરીને પેટીમાં ભર્યાં. પછી પેટી હાથમાં પકડીને લખમણ સામે નજર નાખતાં બોલી :

'હાલ્ય, આગળ થા !'

'મા !' લખમણથી ચીસ પડાઈ ગઈ.

'શું થયું બેટા !'

દેવીએ લખમણ સામે જોયું. લખમણ રડવા લાગ્યો. રડતાં રડતાં એણે દેવીની આંખોમાં જોયું. દેવીની આંખો સુક્કીભઠ્ઠ હતી. એ એકધારું બારણાની આરપાર કશુંક જોઈ રહી હતી. એનાં ઉઘાડવાસ થતાં પડળમાંથી કશુંક સરી જતું લખમણને ભળાણું. એણે દેવીના પગ પકડી લીધા. દેવીએ એને ઊભો કર્યો. ને પછી બાથમાં ઘાલીને વળગી પડી. બન્ને ડૂસકે ચડ્યાં. દેવીએ લખમણને પોતાના સાડલામાં લપેટી લીધો. લખમણ માની છાતીમાં મોં નાખીને રડતો રહ્યો. બન્ને ભાંગતે પગલે ઝૂંપડામાંથી બહાર નીકળ્યાં. ને ઝૂંપડાનું છાનું ડૂસકું સાંભળ્યા વિના બન્ને જણ ખાખરિયામાં ઓગળી ગયાં.

આગ ઓંકતી બપોર
ગ્રીષ્મની;
હું વાંચતો
નેત્રને વિશે શી મૌનની લિપિ !
લિપિ મહીં હું આકૃતિ અનુભવું છું
પ્રીતની !
હવા વિશે શું રમઝમી રહેલ કો'ક
લય મને ઊડે ઊડે
અકથ્ય એવું જાય આ અડી
અને
રુધિરમાં વિકંપ શો ! વિલોલ શો !
ક્ષિતિ પરે
પ્રફુલ્લ શી ઝૂકી રહી છ
ગ્રીષ્મની બપોર આ !
ધીમેશથી ચૂંટી લઈ બપોરને વિકંપદોરમાં ગૂંથી
લટો વિશે હું ભેરવું
અશું કશું !

— લાભશંકર ઠાકર

કવિતા સીધેસીધી સમજાઈ જાય તે કરતાં થોડીક મથામણને અંતે સમજાય તો વધારે મીઠી લાગે છે. ઘણી વાર એવું બને કે પહેલા વાચને કશી સમજ ન પડે. બીજા વાચને છંદોલય થોડા થોડા સમજાય. ત્રીજા વાચને અર્થો ખૂલવા લાગે. ધીરજ હોય અને વધુ આવૃત્તિઓ કરીએ તો તેમાંનું કાવ્યસૌંદર્ય પણ ખૂલે. કવિતા પ્રિયતમા જેવી હોય છે. તે લજ્જાશુ ઢબે સંગોપાઈને બેઠી હોય છે. તેને વ્યક્ત થતાં વાર લાગે છે. વળી એ વ્યક્ત થાય તેમાં આપણે પણ ભાગીદાર બનવાનું હોય છે. પ્રેમપૂર્વક, ધૈર્યપૂર્વક.

આ નાનકડી કવિતા આપણને નિમંત્રે તો છે પણ તેને આપણી યોગ્યતાની ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી નજીક આવવા દેતી નથી. તેના કવિ આમ તો બહુ પ્રયોગશીલ કવિ છે. પણ અહીં સૌષ્ઠવ અને કાવ્યવિવેક બેઉને એમણે જાળવ્યાં છે. અહીં પરંપરાનો ગુલબંકી છંદ છે અને પરંપરાની કવિતામાં પ્રયોજાયેલી કાવ્યભાષા છે, પરંતુ કાવ્યના વિષય લેખે એમણે બપોરનું મૂર્તિકરણ કરવામાં જે ખૂબી દાખવી છે તે એમના વિશિષ્ટ કવિકર્મને સૂચવે છે.

કાવ્યના પ્રારંભે જ કવિએ એક ચોક્કસ સમયનો નિર્દેશ કર્યો છે. સમય છે બપોરનો. ગ્રીષ્મ ઋતુ છે. આ સમય શરીરને દઝાડે તેવો હોય એ તો સમજાય. પણ કવિએ આ અનુભવને

કેવળ ત્વચાનો જ નહીં, આંખોનો વિષય પણ બનાવ્યો છે. આગ ઓંકતી બપોર એમ કહી એમણે નરી આંખે દેખાય તેવી એક આકૃતિ પણ રચી આપી. કોઈ વિરાટકાય મુખમાંથી લપકતી આવતી અગ્નિની જ્વાળાઓ એક તેજીલું બિંબ રચે છે અને કવિ વાતને બદલે છે. કહે છે :

‘હું વાંચતો

નેત્રને વિશે શી મૌનની લિપિ’

વળી પાછી અમૂર્તની આકૃતિ રચવાની વાત. મૌનને ભાષા ન હોય છતાં તેમાં જ જાણે વાણીનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ પ્રગટ થતું હોય, લિપિમાં તે આકારાતું હોય અને કવિ તેને વાંચી રહ્યો હોય તેવી કવિપક્ષેથી ઉદ્દઘોષણા થાય છે. પણ એટલું પૂરતું નથી. કવિ ઉમેરે છે કે એ લિપિમાંથી પણ એક આકૃતિ રચાતી જાય છે. આંખો મૌનની લિપિ વાંચી રહી છે અને એ લિપિ વાંચાતી જાય છે તેમ તેમ તેમાંથી એક આકૃતિ પણ ઊપસતી આવે છે. શાની છે એ આકૃતિ ? કવિ કહે છે કે એ પ્રીતની આકૃતિ છે. વળી પાછી અમૂર્તને મૂર્ત રૂપે જોવાની વાત થઈ. પ્રીત તો અનુભવાય. દેખાય નહીં. પણ અહીં દેખાય છે તેમ કહ્યું એટલે તરત જ પ્રીતનું ભાજન એવી કાવ્યનાયિકા સન્મુખ આવી ગઈ. નથી છતાં છે તેવી માનસિકતાથી ગ્રસ્ત કવિ વિચારજગતમાંથી હવે જાણે સીધા જ અનુભવજગતમાં પ્રવેશી જાય છે.

હવે એમને હવાનો સ્પર્શ રમણીય લાગે છે. હવે એમને હવામાં રમઝમતો લય અનુભવાય છે. એ લય શાનો છે તે અંગે તેઓ ભ્રાન્ત છે એટલે જ ‘કો’ક લય’ એવો સંદિગ્ધ સંકેત કરીને આપણને મૂંઝવે છે. વળી હવાના એ લયનો કવિને જે સ્પર્શ અનુભવાયો તે શબ્દાતીત છે. કવિ તેને ‘અકથ્ય’ કહીને ઓળખાવે છે. પણ એટલું ચોક્કસ છે કે એ સ્પર્શથી રુધિરમાં કંપ અનુભવાયો, ડોલન અનુભવાયું. અસ્તિત્વ આખું પ્રેમ નામે કોઈ વિરલ અનુભવમાં જાણે ડૂબી ગયું.

અચાનક કવિ આ અનુભવલોકમાંથી બહાર નીકળી આવ્યા ને જોયું તો, ગ્રીષ્મની એ બપોર હજી સન્મુખ ઊભી હતી. પણ હવે કવિને આ બપોર પહેલાં દેખાઈ હતી તેવી નથી દેખાતી. હવે તો એ પ્રફુલ્લ છે. ઝૂકીને જાણે અનુનય કરતી હોય તેમ ઊભી છે. અગાઉના અને અત્યારના બપોર વિશેના અનુભવ વચ્ચે કંઈક એવું બની ગયું, જેણે બપોરનું વ્યક્તિત્વ બદલી નાખ્યું. આગ ઓંકતી આક્રમક મુદ્રાને બદલે એકાએક પ્રગટેલી આ વિનીતતા ક્યાંથી આવી ? કદાચ કવિને પણ આ પ્રશ્ન થયો હશે. કદાચ કવિએ પણ કોઈને પૂછી જોવું પડે તેવી સ્થિતિ હશે.

પણ હવે કવિ બીજું બધું કરવા કરતાં બપોરનું આવું નમણું સાન્નિધ્ય ગુમાવવા ન ઇચ્છતા હોય તેવા ભાવથી ધીમેશથી જાણે બપોરને ચૂંટી લે છે. ક્ષિતિજ આખીને ભડકે બાળતી બપોર જાણે ક્ષણવારમાં ગુલાબનું ફૂલ બની ગઈ. ચૂંટી લેવાની વાત સાથે ફૂલ સિવાય બીજા શાનો સંદર્ભ જોડી શકાય ? આ મધ્યાહ્નપુષ્પનો અભિષેક કોને કરવો તે કવિએ કોઈને પૂછવું પડે તેમ નથી. કારણ કે હજી હમણાં જ એમણે પ્રિયતમાની આકૃતિને કલ્પતાં જ રુધિરમાં વિકંપ અનુભવ્યો હતો. આ નાજુક નમણી બપોરને પોતાના રુધિરકંપમાં ગૂંથી, પોતાના પણ પ્રેમનો પુટ આપી કવિ કાવ્યનાયિકાની લટોમાં ભેરવે છે. પણ જે કંઈ ભેરવાય છે તે કેવળ બપોર નથી, કેવળ ફૂલ નથી, એથીયે વિશેષ એવું કશુંક અમૂર્ત, જેને પ્રેમનું નામ આપી શકાય, તેનું સ્થાપન કવિ અહીં કરે છે. ‘અશું કશું !’ જેવા આશ્ચર્યના ઉદ્ગારમાં પોતે શું કરી રહ્યા છે તે વિશેની

અભાનતા તો ખરી જ પણ લટો વિશે જે ભેરવાઈ રહ્યું છે તે જ કેવળ ભેરવાતું હોતું નથી તેવી વ્યાપ્તિ પણ અહીં ખૂલે છે.

કાવ્ય પ્રેમનું છે, પણ તેમાં સમય અને ઋતુનું એવું તો સમાયોજન થયું છે કે કોઈને તે પ્રકૃતિકાવ્ય જ લાગે. અહીં ગ્રીષ્મના તાપની સામે પ્રેમની શીતળતાનું તુલ્યબળ રચાય છે તે કાવ્યના આસ્વાદને વધારી આપે છે. જેને કોઈ ઘાટઘૂટ નથી, આકાર નથી તેને મૂર્ત સ્વરૂપે અનુભવનો વિષય બનાવવાનું કામ અહીં થયું છે.

કવિકર્મ કહેવાય છે તે આ જ.

ઓ ડુંગરદેવ | કાનજી પટેલ

ડુંગર, ડુંગર, ઓ ડુંગરદેવ
અમે તને વાહદે^૧ મેલીએ
શીયાં જનમે એ વેળા તને નવાડીએ
પહોંચ્યો વાહદે તારા કાળજે ?
ના
આ બકરો ચઢાવીએ
ભોગ પહોંચે તો હોંકારો દેજે
હોંકારો દીધો
પરસેવો ને મળતરનાં અમારાં પલ્લાં
સરખાં હોય તો
આ ભોગ કબૂલજો
કબૂલ્યો
કબૂલ્યો હોય તો
પહેલી ધારનો, કોતરમાં ગાળ્યો
પથરે બેસી પીધો મોવડિયો હરો^૨
અમને ધણીધણિયાણીને ચડજો
એ... ઇ... ચડજો
બીજું નહિ
ભાલોડી સરકે ને ઠામે પહોંચે એટલું કરજે
અમે અસલી તાકોડી કહેવાઈએ

૧. અગ્નિ ૨. દાડ

● ગુજ. સા. પરિષદ પ્રકાશિત કાનજી પટેલના કાવ્યસંગ્રહ 'ડુંગરદેવ'માંથી પૃ. ૨૧

પરબ ❖ ૨૦૦૭ ● ૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

પરમતત્ત્વ પ્રતિ અભિમુખ આધુનિક કવિની મથામણ | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

[પરમને પત્ર : શૈલેશ ટેવાણી, પ્રકા. પ્રવીણચંદ્ર એમ. પટેલ, પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ-૧, પ્ર.આ., ડબલ કાઉન, પુ. ૬૪, કિં. ૩. ૭૫/-]

કાવ્યરચનામાં જ્યારે પ્રાર્થનાભાવ પ્રગટે ત્યારે એમાં પ્રભુ સાથેની ગૂજગોષ્ઠિનું નીરવ જ્ઞાન સહૃદય પામી શકે. કૃતિ પ્રાચીન હોય, અર્વાચીન હોય કે દેશકાળ અને ભાષાના સીમાડા અતિક્રમીને રચાઈ હોય, પણ એમાં પરમ તત્ત્વ સાથેનો સંબંધ વિવિધ તરેહમાં વ્યક્ત થયા વિના ન રહે. કવિવર ટાગોરે તો એનો સંકેત આ શબ્દોમાં, ‘ગીતાંજલિ’માં આપી દીધો છે : From the words of the poet people take what meanings please them, yet their last meaning points to thee !’ એમણે તો પ્રત્યેક કાવ્યનો અંતિમ ધ્વન્યર્થ પરમને તાકે છે, ત્યાં સુધી કહી નાખ્યું છે. કાવ્યાનંદ પરમાનંદમાં પરિણમે છે, ચિત્તલય ચિદાનંદ બની જાય છે, એનો આવો સરસ ખુલાસો કવિવર સિવાય બીજું કોણ કરી શકે ?

નરસિંહ, મીરાં, સૂર, તુલસી, ટાગોર માટે પરમ સાથે ગૂજગોષ્ઠિ જેટલી સહજ હતી એટલી આજના કવિ માટે નથી, આમ છતાં, જ્યારે નાનકડો વીરડો પણ આકાશને ઝીલી શકે છે, એ ન્યાયે કવિચિત્ત બૃહદ્, ભૂમા સાથે તદ્દૂપતા સાધે ત્યારે એના શબ્દોમાં એની ઝલક કે આછી ઝાંખી થયા વિના ન રહે. એવાં કાવ્યો ભાવકની પાસે પણ એ પ્રકારની સહૃદયસજ્જતાની અપેક્ષા રાખે છે.

‘પરમને પત્ર’ની ગદ્યાત્મક, ઉદ્બોધનાત્મક લયની આ નિર્મિતિઓનું, અન્ય સર્વ અધ્યાસો, અભિગ્રહોને અળગા કરીને, ભાવન કરીએ છીએ, ત્યારે એમાંનું કવિનું મનોગત અનેક વાર કાવ્યાત્મક આનંદનો અનુભવ કરાવે છે. કવિએ એને ‘પ્રાર્થનાપત્રો’ કહ્યા છે. માણસનો મર્મકોશ કદાચ પત્ર અને ડાયરીમાં જેટલો ખૂલે છે, એટલો અન્ય સાહિત્યપ્રકારમાં ખૂલતો નથી. એથી જ કોઈ મહાનુભવની આત્મકથા કરતાં એમનાં પત્ર-ડાયરીમાં એની અંતરતમ અવસ્થાનું પગેરું મળી જાય છે. કવિ શૈલેશ ટેવાણીએ આ પત્રોમાં જે પ્રાર્થનાસ્પન્દ અંકિત કર્યો છે, તે વિવિધ વર્ણાંકો લેતો અનુભવાય છે. એમાં ઊંડી મથામણ છે.

અત્યંત નિકટના પ્રિયજનને ‘તું’ (Thou) કહીને સંબોધવાનું સહજ રીતે ગમે. તેથી માતા, પ્રભુ અને પ્રિયપાત્રને સ્વાભાવિક એવો ‘તું’કારો મળ્યો છે. અહીં પણ કવિએ સર્વત્ર ‘પરમ’ને એ પ્રકારના વહાલસૂચક બીજા પુરુષ એકવચન (તું)થી ઉદ્બોધ્યા – સંબોધ્યા છે. એવા નૈકટ્ય વિના ભીતરનાં પડો ન ખૂલી શકે. આથી ‘પરમ’ના વ્યંગ્યાર્થ ‘ઉચ્ચતમ’ની કક્ષાએ આસાનીથી સમાન ભૂમિકાએ લાવી એની સાથે વાર્તાલાપ થઈ શકે છે. જેમકે પ્રથમ રચના ‘તું નથી જ તે હું માની નથી શકતો’ શીર્ષકમાંના બે નકારાત્મક અવ્યયોને સામસામે

મૂકી, એનો વિલય સાધીને ‘પરમ’ના અસ્તિત્વનો સહજ સ્વીકાર કર્યો છે. જીવનની વિષમ – વિકટ ક્ષણોમાં કેવા એના નીરવ સંગથી – સંગાથથી ગતિશીલ કરનાર એ અદૃશ્ય સખાની ડગલે ને પગલે થતી અનુભૂતિને નિખાલસ એવા આત્મનિવેદનથી વ્યક્ત કરી છે :

તારું મારી સાથે ચાલવું તારાં પગલાંની છાપ
છોડતું નથી.

પરંતુ મારા પગલાંની આગળ-પાછળ અદૃષ્ટ
કશુંક હંમેશાં ગોઠવાયાં કરે છે.

ઈશ્વરની હયાતીની રહસ્યમયતાનો અનુભવ થાય છે અને તેની સાથે જ એનો ઇન્કાર કરવાનું શક્ય નથી. કેમકે, આપણા અસ્તિત્વનો ઇન્કાર કર્યા સિવાય એ સર્વવ્યાપક (omnipresent)નો અસ્વીકાર થઈ શકે તેમ નથી ! આથી આ પંક્તિઓ અંતે પ્રસ્તુત બની રહે છે :

તારી પદછાપ હું ઉકેલી નથી શકતો
ને તું નથી જ તે હું માની નથી શકતો.

સંગ્રહનાં અન્ય કેટલાંક પત્રકાવ્યોમાં પણ આ મથામણ ચાલતી રહે છે. એનાં શીર્ષકોનો નિર્દેશ કરીએ : ‘આપણું મિલન કેમ લાગે છે અસંભવ !’, ‘હું કેમ કહું કે તું અદૃશ્ય છે ?’, ‘મારાથી અલગ નથી ધાર્યું તારું અસ્તિત્વ’, ‘તું આ બધું જુએ છે ?’માં પરમતત્ત્વ સાથે ગોઠડી વિશેષ મર્માળી અને તીવ્ર બનતી જાય છે. આ દોરંગી દુનિયામાં જોવા મળતી વિષમતાઓથી બિન્ન થઈને ક્યારેક ઉદ્બાહુ આકોશ પણ થઈ જાય છે :

કહે છે, તારે છે અસંખ્ય આંખો
કહે છે, તારે છે સહસ્ર હાથ,
તો તારી આ સઘળું જોતી આંખ
અને આ સઘળું પકડી હશે તેવા સમર્થ હાથ
મને કેમ નિષ્ક્રિય લાગે છે ?

‘પરમ આત્મીય’ને પત્ર લખાય ત્યારે આવો ઉદ્ગાર સહજ રીતે નીકળી જવા સંભવ છે ! આથી જ પરમના વિરાટ મૌનથી વ્યાકુલ હૃદય ચિત્કાર કરી રહે છે : ‘શું તે પ્રત્યુત્તર આપવાનુંય છોડ્યું છે ?’ ‘તું આટલો નિરુત્તર ક્યારે હતો ?’

આ રીતે આ પત્રોમાં વેદનાપૂર્ણ આત્મનિવેદન, રીસ, રોષ, ઉપાલંભ, રિસામણાં – મનામણાં – નિમંત્રણ, અનુનય – એમ અનેકવિધ સંચારિભાવોથી આ નિર્મિતિઓ આસ્વાદ્ય બની રહે છે. એમાં આળું, આર્દ્ર, બિન્ન, વેદનાસંસિક્ત હૃદયમન જેમ ઉદ્ઘાટિત થાય છે, તેમ એમાં આનંદ, ઉત્સુકતા, પ્રસન્નતા પણ પ્રગટતાં રહે છે. આને લીધે જ જે ટપાલ મળે છે તેમાં –

બધા જ અક્ષરો છે સ્નેહનીતરતા
મોટે ભાગે તો છે આનંદના અને
પ્રેમના સંદેશા.’

એટલે – ‘આટલો સમીપ તું ક્યારેય નહોતો’ – એવી ઝાંખી થાય છે.

આપણા અંગત સ્વજનોના પત્રો પણ લાગણીભીના હોય છે, તો પછી આ 'માતા, પિતા, બન્ધુ અને સખા' જેવો નાતો ધરાવતા 'સર્વેશ્વર' તો 'ત્વમેવ સર્વ મમ દેવદેવા !' છે, તેથી તેના પ્રત્યેનું સંવેદન અહીં સતત વહ્યું છે.

પત્ર લખનારના વિભિન્ન મિજાજો જોતાં દેખાય કે અહીં માત્ર મધ્યકાલીન ભક્તકવિનો શરણાગતિ ભાવ નથી, પણ એ તો આજ્ઞાવાહક ઉદ્ગાર વહેતો મૂકે છે : 'તારા વિસ્મયના દરવાજા ખોલ.' ક્યારેક બિન્ન અસીમ મન શંકાય કરે છે : 'પ્રભુતા પણ શું નિર્ભળ હોય છે ?' કોઈ વાર વળી પ્રભુને શરતી આહ્વાન પણ અપાય છે : 'જો તું હશે પરમેશ્વર, તો સાચવશે મારા આ અબળખા !' આ પ્રકારની હોંસાતોંસીથી આ પ્રભુગોષ્ટિમાં માનવીય જીવંતતા પણ અનુભવાય છે.

એક જ પાત્રને લખેલા પત્રોમાં ક્યારેક સમાન વક્તવ્ય પણ આવી જાય. 'તું નથી જ તે હું માની નથી શકતો' એ શીર્ષકનું પ્રથમ કાવ્ય અને ઉદમા પૃષ્ઠ પરનું 'તું નથી જ' એમ કહેવા 'શ્રદ્ધા' ના પાડે છે !'માં દેખીતું સામ્ય જણાય, પણ બીજી રચનામાં શ્રદ્ધાનું બળ ઉમેરાયું છે. વળી ઉભયમાં ભાવપરિવેશની ભિન્નતા છે. આમ છતાં કોઈ ઉદ્ગારસામ્ય જણાય.

આ રચનાઓમાં ઈદ્રિયગોચરતાનું તત્ત્વ અને લાઘવ એને અનેકશઃ રમણીયતા અર્પે છે : 'ઇમારતોના ભેજમાં તેં પાકવેલા / વરસાદની સોડમ નથી' (પૃ. ૩૬); 'રંગોથી છવાયેલા અસ્તિત્વમાં / ફૂટે છે ગીતોનો ફાગ' (પૃ. ૪૯); 'ચોર પગલે આવે છે પંખી / ચાંચમાં જ ગીત સંતાડી જાય છે' (પૃ. ૪૪). આમ કલ્પનરમણીય પંક્તિઓ પ્રસન્નકર બને છે. ગમે તેમ દ્રાણનાં કલ્પનો અહીં વિશેષ વેરાયેલાં છે. અલબત્ત, 'નદીઓની ખળખળમાં મોં ધોવા ઉતરતો ચાંદ', 'આકાશગંગામાં ન્હાતી તારાઓની કન્યા' જેવાં દૃશ્ય કલ્પનો પણ નજરને થંભાવી દે તેવાં છે. વાતચીતના લય વચ્ચે આવાં ચિત્રાંકનોથી વૈવિધ્ય આવે છે. સતત યોજાતા ગોષ્ટિલયમાં આનાથી વર્ણનાત્મક સાતત્ય આવે છે.

આમ 'પરમને પત્ર'માં આપણને નાટ્ય અને ગઝલના આશક કવિનો એક નવોન્મેષ જોવા મળે છે. આધુનિક કવિથી પ્રાચીન કવિઓની જેમ 'ભક્ત' કે 'દાસી' બનવું શક્ય નથી, તેની શ્રી ટેવાણીને પ્રતીતિ છે. તેથી યોગ્ય રીતે લખે છે.

'તારા ભક્ત કવિઓની જેમ

હું નથી થઈ શકતો દાસી

નથી થઈ શકતો ગોપી' (પૃ. ૪૮)

મીરાંની જેમ પ્રતીક્ષાભાવ પણ નથી. તેથી લખે છે :

મેં તારા આગમનની પ્રતીક્ષા છોડી દીધી છે.

હવે તને પ્રાર્થના કરવા જોડાયેલા હાથ

કશું જ માંગતા નથી !' (પૃ. ૪૩)

અહીં ક્યાંય યાચક ભાવ નથી, નવધા ભક્તિ નથી. અહીં તો સાંપ્રત વિશ્વના સકલ કલહ વચ્ચે જીવતના માણસની શોધ ચાલે છે. આથી કડીશું કે આધુનિક બૌદ્ધિક જ્યારે તીવ્ર ધ્યાસથી પરમતત્ત્વની શોધ આદરે ત્યારે જે મથામણ, જે મૂંઝવણ અનુભવે, તે 'પરમને પત્ર'માં વારંવાર અનુભવી શકાય છે. એ આર્તસ્વરમાં પસાર થતાં કોરા નથી રહેવાતું.

[પ્રવેશદ્વાર : દીવાન ઠાકોર, પ્ર. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ૨૦૦૬, ક્રિં. ૩. ૮૦, પૃ. ૧૪૦]

'Talent is long patience.' જગતના શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર મોંપાસાંનું આ નાનકડું વાક્ય, કદાચ સર્જતા સાહિત્યમાં રમણાણ દરેક લેખકે અંકે કરવા જેવું છે. 'પ્રવેશદ્વાર' વાર્તાસંગ્રહમાં પ્રકાશનનો પ્રથમ રાજ્યો તો લેખક દિવાન ઠાકોર લગભગ ૨૫ વર્ષથી ટૂંકીવાર્તા સર્જતાં રહી છેવટે આ વાર્તાસંગ્રહ ૨૦૦૩માં આપણી સમક્ષ મૂક્યો છે, એ જ છે ! આ વાર્તાસંગ્રહની વાર્તાઓનાં પાત્રોના મનોજગત લેખકે બહુ સહજ છતાં વિશિષ્ટ રીતે કંડારેલાં છે. પાત્રો વચ્ચેના સંવાદ અને તે થકી સ્ફુટ થતા અવ્યક્ત ઉદ્ગાર, વાર્તાકારનું કળાઅભિવ્યક્તિ કૌશલ બતાવે છે. ઘણી વાર્તાઓમાં સાદી બાનીમાં, અનેરું સંવેદન ગૂંથવામાં લેખક સફળ રહ્યા છે.

'કેમ હસે છે ?' અમિતાએ તેના માથાના વાળમાં આંગળાં પરોવતાં પૂછ્યું.

'તારું સ્વપ્ન જોયું.'

'હું અહીં જ છું પછી સ્વપ્ન જોવાની ક્યાં જરૂર પડી ?'

'સ્વપ્નમાં તારી સાથે મજા પડે છે.'

'પ્રવેશદ્વાર'ની ઘણી વાર્તાઓમાં ભારોભાર વાસ્તવિક જગત અને સંકુલ કપોલકલ્પિતા વિગલન પામીને એક નવી સૃષ્ટિ સર્જાય છે. તેથી વાર્તા મુખર થયા વગર ખાસ દષ્ટિબિંદુ પૂરું પાડે છે. લેખક કશી અવનવી, મહાન પ્રતીકરચનાના મોહમાં ફસાતા નથી. સપાટી ઉપર ઘટતી ઘટનાને તળિયે મસમોટી સંવેદનાની આંધી વહેતી હોય છે. વાર્તાકારે તેને સુસંગત સાનુકૂલ ભાષામાં પ્રગટ કરી છે. સંવાદની સારી હથોટી અને બે સંવાદ વચ્ચે તેને અનુરૂપ વર્ણનની તાજગીસભર શૈલી, તે આ લેખકનું મુખ્ય જમા પાસું છે. જાણે કે મુખ્યત્વે પરંપરામાંથી થોડા હટીને, નવા ચીલે ચાલવાનું કેટલીક વાર્તાઓમાં આંશિક, કેટલીક વાર્તામાં સંપૂર્ણપણે સફળ રહ્યા છે.

'પ્રવેશદ્વાર' એક બીજી રીતે પણ ધ્યાન ખેંચે તેવો વાર્તાસંગ્રહ છે. ગુજરાતી સાહિત્યના છેલ્લા દાયકાઓમાં વાર્તાલેખનમાં દાખવવામાં આવેલ વાર્તાકળાના તરેહવારના આરોહઅવરોહ અહીં જુદી જુદી વાર્તારૂપે જાણે- અજાણે રચાયા છે. જેમકે પ્રથમ વાર્તા 'કનેયો' પરંપરિત વાર્તારચનાશૈલીથી લખાયેલી સફળ વાર્તા છે. તો આધુનિક વાર્તા-રચનારીતિના સ્પર્શવાળી વાર્તાઓ છે, જેમાં ઘટનાનું સ્થૂળ રૂપ તિરોધાન પામે અને પાત્રોનું મનોમય જગત ગદ્ય-પદ્ય શૈલીના સહારે વાર્તામાં વહે છે. આથી વાર્તાઓને અંતે એક વિશિષ્ટ વાર્તાક્ષણનો અનુભવ થાય છે, પરંતુ સમગ્ર રીતે વાર્તાકળામાં પરિવર્તન પામવામાં અસફળ રહે છે. 'ઝૂ' અને 'જહાજ' આવી વાર્તાઓ છે. કપોલકલ્પિત નિરૂપણરીતિથી આલેખાયેલી 'ઘોડો' વાર્તા તેના નવીન વિષયવસ્તુને પરિણામે ધ્યાનપાત્ર બને છે. વળી પાત્રોની મનોવેદનાને પૂરા તાટસ્થથી વ્યક્ત કરતી 'ખુશખબર' કે 'ઉત્ખન્ન' જેવી વાર્તાઓ પણ અહીં છે. સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધ ઉપરાંત વિવિધ વિષયો અહીં ઉપલબ્ધ છે. તેથી વાર્તાસંગ્રહ વાંચતાં નવીન રસાસ્વાદ સતત સાંપડતો રહે છે. પરંતુ લેખકનો સમગ્ર સર્જનાત્મક પ્રવાહ 'મહાકાલી' કે 'અમદાવાદના દરિયાકાંઠે'માં બરોબર વિકસ્યો છે. આવી કેટલીક વાર્તાઓ અનાયાસ ઉત્તમ વાર્તાઓમાં સ્થાન લે તેમ છે. આ વાર્તાસંગ્રહને ચાર

ભાગમાં વહેંચી શકાય તેમ છે.

૧. કપોલકલ્પિતતાનો વિનિયોગ કરતી વાર્તાઓ.
૨. જેમાં સ્થળ, કાળનો પ્રખર વાર્તાક્ષણમાં રૂપાંતર થયું છે તેવી વાર્તાઓ.
૩. નવાં વિષયવસ્તુવાળી વાર્તાઓ.
૪. સંવાદનો સફળ વિનિયોગ તથા તાજગીસભર સહજ શૈલી ધરાવતી વાર્તાઓ.

કપોલકલ્પિતતા ક્યાંક કારગત નીવડે છે અને વાર્તારસમાં સઘન એકીભૂત અસર ઊભી કરે છે, પરંતુ દરેક વાર્તામાં અંતે આમ થતું નથી. દા.ત., ‘ઝૂ’ અને ‘જહાજ’; છતાં ‘ઘોડો’ વાર્તામાં અંતે આવતું આ વાક્ય વાર્તાને ઉગારી લે છે.

“દૂર દૂર ઊંચેના અંધકારભર્યા આકાશમાં ઊગેલા તારાઓ જેવી એમની હજારો આંખોથી મને ટગર ટગર તાકી રહ્યા.”

આવી કેટલીક અપૂર્ણ વાર્તામાં એક તિખારો જોવા મળે છે પણ એથી આગળ ન વધતાં વાર્તા પૂર્ણ રીતે આસ્વાદ્ય બનતી નથી.

આ વાર્તાકારની સૌથી વિશેષ ધ્યાનપાત્ર સફળતા ‘મહાકાલી’ વાર્તામાં એમણે પ્રયોજેલી વાર્તારચનાની પ્રયુક્તિ છે. ત્રણ કથનકેન્દ્ર ધરાવતી આ વાર્તા નિરાળી રૂપરચનાની અને વિષયવસ્તુની દષ્ટિએ અલગ તરી આવે છે. આ વાર્તામાં પાત્રોના મનોસંચલનો વિશિષ્ટ રૂપે વિકસ્યાં છે જે આ મુજબ છે.

કથક-૧

કથક-૩ દાસભાઈ		કથક-૨ દલસુખભાઈ	
અ સમય બાબુનું વર્તમાન	બ સમય બાબુનો ભૂતકાળ	અ સમય	બ સમય
અ સમય	બ સમય	અ સમય	બ સમય

બાબુનું કથન – અંતે
[મહાકાલીના કેલેન્ડરનું પ્રતીક
નવું પરિમાણ સર્જે છે.]

બીજી એક વાર્તા ‘અમદાવાદના દરિયાકાંઠે’ની કલાત્મકતા સ્થળ અને સમયનાં વાસ્તવિક અને ચૈતસિક રૂપોનું કોલાજ રચી બેનમૂન વાર્તા સર્જે છે. આ વાર્તા સુંદર કલાકૃતિ બની છે. સ્થળ અને સમયની ટેકનીકથી તેને જુદું જ પરિણામ સાંપડે છે. કથાનાયકનો પૂર્વજીવનજન્મ સભર અતીતરાગ અને નરી રિક્તતાનો અનુભવ કરાવ તો વર્તમાન – સૂચિત ઉભય પ્રકારના સ્થળ-કાળજન્ય રૂપોનો કલાત્મક વણાટ વાર્તાને આસ્વાદ્ય બનાવે છે.

વાર્તાનાયકનો સમય વાર્તાનાયકનું સ્થળ

અમદાવાદનું વર્તમાન	૪૫ વર્ષ પહેલાંનું અમદાવાદ	અજાણ્યા મુલકનો દરિયાકાંઠાનો સમય (આટલાન્ટિક મહાસાગર)	દરિયાકાંઠે તેની હોટલ	નદી સ્થૂળ સફર	અમદાવાદની સ્થૂળ સફર
--------------------	---------------------------	---	----------------------	---------------	---------------------

આ વાર્તામાં ફેન્ટસી, પ્રયોગાત્મક વાર્તાતરીકો, સ્થળ-કાળની સેળભેળ પછવાડે રચાયેલા સંવાદમાંથી પ્રગટી વ્યંજિત સંવેદના આસ્વાદ્ય બને છે.

આ વાર્તાસંગ્રહનું બીજું જમા પાસું તેમાં રહેલી વાર્તાઓમાં પડેલી વિવિધ વિષયવસ્તુ છે. ભૂખ છે પણ પુસ્તકની ભૂખ છે. સ્ત્રીપુરુષના સંબંધોની વાત પણ જુદી રીતે મને ભૂમિકાએ કરવામાં આવી છે. તે સ્થૂળ ન રહેતાં સૂક્ષ્મ બને છે. તેથી વાર્તાકળા લાધે છે. બહુરૂપી, દંપતી, ઉત્પન્ન, પ્રવેશદ્વાર, સાદોસીધો માણસ વગેરે આવી વાર્તાઓ છે. જોકે તેમાં ‘વિક્ષણ’ વધુ કલાત્મક રીતે નિરૂપાયેલી છે. ‘આવરણ’ વાર્તામાં પત્નીના ભૂતકાળના મિત્રને પરિણામે રચાતાં મનોવૈજ્ઞાનિક અભિગમો, તેના ફેરફારો, સૂક્ષ્મ રીતે રજૂ થયાં છે અને સરસ વાર્તાની ભાત ઉપસાવે છે.

આ વાર્તાસંગ્રહની એક વિશિષ્ટતા એ છે, અહીં કેટલીક વાર્તાઓનાં પાત્રોની મનોમયતા બહુજ સરસ બારીકી સાથે પ્રતીતિકર અને રસદાયી નીવડે એ રીતે આલેખાઈ છે. એમ થતાં પાત્રોની વેદના-સંવેદના સરસ રીતે ઊભરી આવે છે. ‘આવરણ’માં પત્નીના બાળપણના દોસ્તને પરિણામે નાયકના મનોસ્પંદનો વ્યક્ત થાય છે. તો ‘ખુશખબર’ જેવી અંતે મુખર થઈ જતી વાર્તામાં પણ યુવાન પુત્રના મૃત્યુના વિયોગમાં પિતાની ચિત્તદશા અપીલિંગ બની રહે છે. ‘વિક્ષણ’માં પણ છૂટાછેડા લીધેલા પુરુષની બીજી વારની પત્ની સાથેનો સંઘર્ષ અને અગાઉના પત્ની સાથેનો સંવાદ મૂંઝાયેલી મનોસ્થિતિને યોગ્ય રીતે નિર્દેશ છે.

કેટલીક વાર્તામાં આરંભમાં એક તાજગીનો અનુભવ થાય છે. તેની માંડણી અને શૈલી, સંવાદ અને નિરૂપણ સંદિગ્ધ અને પ્રવાહિત હોય છે, પરંતુ વાર્તાનો અંત તેવો પ્રબળ થતો અટકી જાય છે. એટલે કે ક્યારેક સારી વાર્તા અચાનક આટોપાઈ જાય છે અથવા લટકતી – અધૂરી રહી જાય છે. સર્જક મનની પ્રક્રિયાનો પણ સઘન વેગ-આવેગનો પ્રવાહ કદાચ મંદ પડી જતો લાગે છે ! દા.ત. પેઢી, બહુરૂપી, ઉત્પન્ન વગેરે. ‘આકાશિકા’ નામની વાર્તામાં વાર્તા વિશેની વાર્તાનો પ્રયોગ રસ ઉત્પન્ન કરે છે છતાં માત્ર પ્રયોગ બની રહે છે. કશુંક નવીન અને અપૂર્વ દરેક વાર્તાને અંતે મળતું નથી. વાસ્તવનો કોઈ અજાણ્યો વિસ્ફોટ થતો જણાતો નથી. ક્યારેક એક જ વાર્તામાં જ ભાષાકર્મમાં અચાનક થતો બદલાવ સભાન ક્ષણોની ઊણપ જેવો ભાસે છે. દા.ત. ‘સાદોસીધો માણસ’માં અડધી વાર્તા બાદ એકાએક શૈલી બદલાય છે. સમગ્ર વાર્તાસંગ્રહમાં વ્યક્ત થતી સર્જક-શૈલીથી જુદી પડે છે અને ભાવકને વહેમ જાય કે કોઈ ગમતા લેખકની શૈલી સભાનપણે ગોઠવાઈ ગઈ નહીં હોય ને ?

પરંતુ ‘પ્રવેશદ્વાર’ની વાર્તાઓમાં કેટલીક વાર્તાઓ ખરે જ વાર્તાકળાની દષ્ટિએ નીવડી આવી છે. નવા પ્રયોગ, નવી શૈલી હંમેશ વાચકને પકડી રાખે છે પરંતુ ‘મહાકાલી’ કે ‘અમદાવાદને દરિયાકાંઠે’ વાર્તામાં જે પરિણામો સાંપડ્યાં છે તે કેટલીક વાર્તાઓમાં જ જોવા મળે છે. ત્યારે સાર્ત્રના નિબંધ What is writting – ? માંનો એક પરિચ્છેદ યાદ આવે છે.

‘The novelist makes no great issue of his idea. He is an explorer

feeling his way in an effort to reveal **some unknown aspect of existence**. He is fascinated not by his voice but by a form he is seeking, and only those forms that meet the demands of his dream became part of his work.’

આ વાર્તાસંગ્રહની કેટલીક વાર્તાઓમાંથી પસાર થતાં ચોક્કસ લાગે છે કે લેખકે આવી સંનિષ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો છે. અને તેથી જ આ વાર્તાકારનો પ્રવેશ ખૂબ ધ્યાનપાત્ર બને છે.

શૈશવના ઓશીકે બાળકાવ્યો | નટવર પટેલ

શૈશવનું ઓશીકું : વિનોદ જાની, પ્રકા. લેખક પોતે, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૬૪, કિં. ૩. ૬૪/-]

આ સંગ્રહમાં કવિએ ૫૧ બાલભોગ્ય ગેય રચનાઓ આપી છે. એમાં કેટલીક શાળાજીવનની રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓ વિશે છે, કેટલીક પ્રકૃતિ વિશે તો કેટલીક પશુપંખી વિશેની છે.

કવિ વિનોદભાઈ હાડે શિક્ષક છે. આ રચનાઓનો વ્યાપ ૧૯૫૪થી ૨૦૦૩ સુધીનો છે. વળી આ સંગ્રહ કવિનો પ્રથમ બાલકાવ્યસંગ્રહ છે તેથી કેટલીક રચનાઓમાં પ્રાસ તૂટે છે. અગાઉનાં વરસોમાં થયેલી રચનાઓ, તે પછી રચાયેલી રચનાઓ કરતાં થોડી નબળી જણાય એ સહજ છે. બાળગીતોમાં પ્રાસતત્ત્વ એના આસ્વાદમાં ઉપકારક બની રહે છે. અહીં મોટા ભાગની રચનાઓમાં પ્રાસ જળવાય છે. આ જુઓ :

‘ઘરમાં બેઠેલા સૌ સર્વે
હસી પડ્યા તત્કાલ
નિર્ણય લીધો નહીં બેસવા
ઘોડા પર કોઈ હાલ.’ (પૃ. ૪૦)

સાઈકલ મારી ત્રણ પૈડાંની
બીક નહીં એમાં પડવાની. (પૃ. ૩૬)

તો વળી ક્યાંક પ્રાસરચના ખટકે પણ છે. આ જુઓ :

કરે સતામણી સૌ ધીમે ધીમે
સામનો સાંઢભાઈ જુઓ કરે. (પૃ. ૨૫)

શાને ઊઠે તું વહેલી પરોઢમાં ?
એવો તે બોજ ક્યો તારા તે કામમાં ? (પૃ. ૨૭)

પોપટ વિશેની કેટલીક બાળરચનાઓમાં કોણ જાણે કેમ ‘પોપટ તો પાંજરામાં જ શોભે’ એવો ખ્યાલ ઘણા કવિઓના મનમાં ક્યાંથી ભરાઈ બેઠો હશે ? પાંજરામાં પુરાયેલો પોપટ કઈ રીતે મીઠાંમીઠાં ગીતો ગાઈ શકે ? આવી કલ્પના યોગ્ય છે ખરી ? પોપટ બંધનમાં સારી રીતે ગાય કે ઝાડની ડાળીએ બેસીને સ્વતંત્ર રીતે ગાય ? અહીં વિનોદભાઈએ પણ પોપટ વિશે ‘પોપટ મારો પિંજરમાં મીઠાં ગીત ગાય’ એવી રચના આપી છે. બાળવાચકો માટે આવી રચના યોગ્ય ન કહી શકાય.

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૮

વળી, અહીં કેટલીક રચનાઓ માત્ર વર્ણનાત્મક જ બની રહે છે. પતંગિયું, ગાવલડી, નદી, મેળો, ચકલી, ઢીંગલી, ચાંદામામા, પારેવડું વગેરે આવી રચનાઓ છે. બાળકોને ચમત્કૃતિ અને કલ્પનોદ્ધયન ગમે છે, કેવળ વર્ણન ન ગમે. તો વળી કેટલીક રચનાઓમાં પૌરાણિક કથાવસ્તુ અને અંધશ્રદ્ધાને પોષે એવી હકીકતો પણ વણી લેવાઈ છે. ‘ગાવલડી’ કાવ્યની આ પંક્તિઓ જુઓ :

‘તેત્રીસ કોટિ દેવ વસ્યા છે અંગમાં

ગોપાલે રાખી હશે એથી જ સંગમાં.’ (પૃ. ૨૩)

કેટલીક પંક્તિઓમાં અઘરા શબ્દો અને અઘરા સંદર્ભો હોવાથી તે પંક્તિઓ બાલભોગ્ય રહેતી નથી. ‘ગાંધી’ વિશેની કવિતામાં આ પંક્તિઓ જુઓ :

ઉત્કલ પ્રાંતની જોઈ ગરીબાઈ

કચ્છના સેવનાર કેવા હતા ? (પૃ. ૧૦)

‘ચાંદલો’ કાવ્યની આ પંક્તિમાં ‘અબ્ધિ’ શબ્દ પણ બાળવાચકને સમજવો અઘરો પડે તેવો છે.

‘શિવકેરા શિરે શોભતો ચાંદલો,

અબ્ધિએ ભરતી કરંતો ચાંદલો.’ (પૃ. ૫)

અહીં ‘કરંતો’ને સ્થાને ‘કરતો’ શબ્દ પણ ચાલી શકે તેમ છે. ‘મારો વિદ્યાર્થી’ કાવ્યમાં આ પંક્તિઓ શું કહેવા માગે છે તે સમજાય એવું નથી.

‘કરવા ઉજ્જવળ શાળાને

ઘસડી લાવે આબાદીને.’ (પૃ. ૧૧)

અહીં વિદ્યાર્થી કઈ આબાદી ઘસડી લાવે છે ? અસ્પષ્ટ બાબત છે. દરેક કવિતાને મથાળે અડધાં પેજ જેટલાં ચિત્રો મુકાયાં છે, જે બાળકોને ગમે તેવાં છે. જોકે ચિત્રો બહુ સારાં ન કહી શકાય તેવા મધ્યમ પ્રકારનાં છે. વાર્તા આધારિત ‘મિત્રાચારી’ કાવ્ય સારું બન્યું છે. આવી રચનાઓ વધુ બાલભોગ્ય બની રહે છે. કથાકાવ્યો બાળવાચકોને વધારે ગમતાં હોય છે.

વિનોદભાઈની પાસે બાલકાવ્યો રચવાની હથોટી છે. બાલભોગ્ય વિષયો તેમને સૂઝે છે. આ દિશામાં તેઓ પ્રવૃત્ત છે જ તેથી ભવિષ્યમાં આ કરતાંય ઉત્તમ રચનાઓ બાળકોને આપશે એવી આશા આ સંગ્રહ જન્માવે છે.

પોતાની ખૂબીઓ, ત્રુટિઓ જાણવી, ખામીઓને – મર્યાદાઓને ખીંટીએ ટાંગવી. ખૂબીઓની ખુશ્બૂ વહેંચવી. બીજાની ખામી કોઈને નુકસાન ન કરતી પોતા સુધી જ સંબંધિત હોય તો ખમી ખાવી. ટીકા-ટિપ્પણીઓ, અભિપ્રાયોથી અંતર રાખવું. અભિપ્રાય આપવાની ક્ષણ આવે, પણ જો પૂરતી જાણકારી ન હોય તો, વિગતો અધૂરી છે; અભિપ્રાય આપવા સમર્થ નથી. આવું કહી શકાય.

– ડૉ. વસન્ત પરીખ (વડનગર)

પરબ ❖ ૨૦૦૭ • ૮

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

શ્રી સુદર્શન આયંગરનું વક્તવ્ય

સાહિત્ય અકાદેમી (દિલ્હી) અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે તા. ૨૮-૬-૦૭ના દિવસે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલનાયક શ્રી સુદર્શન આયંગરનું ‘Men and Books’ એ શ્રેણીમાં વક્તવ્ય યોજવામાં આવ્યું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે સ્વાગત કર્યું હતું. પરિષદપ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈના પ્રાસંગિક વક્તવ્ય પછી શ્રી આયંગરે આરંભમાં જ જણાવ્યું કે પોતે આજે જે કંઈ છે તેમાં પુસ્તકોનું મોટું યોગદાન છે, જેમાં ગંભીર પુસ્તકો કરતાં સામાન્ય માનવીની જીવનકથાઓ અને કવિ-શાયરોની કૃતિઓમાંથી પોતે વધુ પામ્યા છે. વળી, કોઈ એક-બે પુસ્તકોમાંથી નહીં, પણ જુદા જુદા પ્રકારનાં પુસ્તકોમાંથી તેમણે જાણકારી આત્મસાત્ કરી છે. સૌથી વધારે હિંદી સાહિત્ય અને હિંદીમાં અનૂદિત સાહિત્યમાંથી પોતે સમજદારી મેળવી છે અને તે માટે તેઓ પોતાની માતાના ઋણી છે તે પણ જણાવ્યું. આરંભમાં ૮-૯ વર્ષની ઉંમરમાં પ્રાથમિક શિક્ષક પાસેથી મેળવેલું મોટું પુસ્તક વારંવાર વાંચ્યા પછી કિશોરાવસ્થામાં જાસૂરી નવલકથાઓનો પ્રભાવ રહ્યો. તેમાંનાં પાત્રો રાષ્ટ્રપ્રેમની ભાવનાનાં પ્રેરક રહ્યાં. પછી ગુલશન નંદા બ્રાન્ડ સામાજિક નવલો પણ વાંચી, જેની મન પર ઊંડી છાપ નહોતી પડી. હિન્દી પોકેટ બુક્સને માટે તેમણે દીનાનાથ મલ્હોત્રાને ખાસ યાદ કર્યા તેમની આત્મકથા ‘ડેર ટુ પબ્લિશ’ માટે. પછી તો બંકિમચંદ્ર, શરતચંદ્રની વાર્તાઓ – નવલકથાઓ વાંચી, પ્રેમચંદની ‘ગબન’ ૨૮ વાર વાંચી. આઝાદી પહેલાંની રાજનૈતિક – સામાજિક ઊથલપાથલનું ચિત્ર, દેશની ગરીબી વગેરેનું દર્શન થયું. ‘સેવાસદન’માં ગાંધીજી જીવંત બનતા લાગ્યા. ‘ગિરતી દીવારે’માં યશપાલ પંજાબનું એવું વર્ણન કરે છે કે પોતે શહીદોને સલામ કરી દેશ માટે શહીદ બનવાની તમન્ના રાખતા થાય છે.

આઝાદી પછી મોહન રાકેશની ‘અંધેરે બંદ કમરે’ અને શ્રીલાલ શુક્લની ‘રાગ દરબારી’ – બે કૃતિઓનો પ્રભાવ પડે છે. પહેલી કૃતિ આઝાદી પછીનાં દંભ, જૂઠું નગ્ન ચિત્ર આપે છે અને તેમને નિરાશા સાંપડે છે. આદર્શ ગામની વિભાવનાને ઠેસ પહોંચાડે છે. ‘રાગ દરબારી’ની શહેરી ચાતુરી અને ધૂર્ન ગ્રામીણ વાતાવરણ તેમના તરુણ મન પર ઘેરી છાપ મૂકી જાય છે.

અંગ્રેજી સાહિત્યના વાચનમાં લોકપ્રિય સાહિત્યમાંથી ગોડફ્રાઇડરના પાત્રને તે વાસ્તવિક દુનિયાને સમજવામાં ખૂબ સહાયક છે એમ માને છે, એ પાત્રની દુનિયા સાથે સહમતી ન હોવા છતાં. આયન રેન્ડનાં બે પુસ્તકો ‘ધ ફાઉન્ટેન હેડ’ અને ‘એટલાસ શ્રગડ’માંનું દર્શન વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના ઘણા પાઠ વક્તાને શિખવાડે છે, જેના તે આજે પણ હિમાયતી છે. ૧૯૭૦માં તરુણવયે ‘સત્યના પ્રયોગો’ વાંચેલું તે આજે પુખ્ત ઉંમરે મન ફરી એકવાર ગાંધીવિચારના સાહિત્ય તરફ વળ્યું છે. ‘આત્મકથા’, ‘હિન્દ સ્વરાજ’ ‘મંગલ પ્રભાત’ વગેરે આજે નવો અર્થ આપી

રહ્યા છે. તે જણાવે છે કે પુસ્તકો વિના ‘હું’ કદાચ કોઈ જુદી જ વ્યક્તિ હોત !

શ્રી આયંગરના મનનીય વક્તવ્ય પછી શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે સમાપન કરતાં આયંગરજીના વાચનની વિવિધતા અને તેમાંથી તેમણે પ્રાપ્ત કરેલાં જીવનમૂલ્યોને બિરદાવ્યાં હતાં. શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે પણ વિચાર કરતા કરે તેવી આયંગરજીની વાચનયાત્રા, તેનો પ્રભાવ પ્રેરક બની રહે તેવાં છે એમ જણાવી આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

એનીબેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

તા. ૨૮-૬-૦૭ની સાંજે શ્રી ધીરુબહેન પટેલની ઉપસ્થિતિમાં પરિષદ અંતર્ગત એનીબેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિના ઉપક્રમે લેખિકાઓનું મિલન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. આ વર્ષે આ નિધિ ઉપક્રમે લેખિકાઓ માટે વાર્તા-સ્પર્ધાનું આયોજન થયું છે. તે નિમિત્તે લેખિકાઓ મળે અને પોતાની પ્રથમ વાર્તા-રચના કઈ પરિસ્થિતિ કે ઘટના સંદર્ભે અથવા કયા ઉપસ્થિત સંજોગોમાં સર્જઈ તેની પ્રક્રિયાની વાત કરે; એકબીજાના વાર્તા-રચના પાછળના સ્રોતને જાણે – વિચારે એ હેતુથી યોજાયેલી આ સભામાં લગભગ પંદર લેખિકાઓએ પોતાની અંગત, સંવેદનભરી, ક્યારેક હાસ્યસભર સ્થિતિઓની ભાવુકતાથી વિગતે વાત કરી; વાર્તા-લેખન માટે જાણે એક પ્રેરક માહોલ ઊભો થયો હતો. આરંભમાં શ્રી અનિલાબહેન દલાલે ભૂમિકા રજૂ કરી હતી. શ્રી પારુલબહેન દેસાઈએ આભારવિધિ કરી. અધ્યક્ષસ્થાનેથી શ્રી વસુબહેન ભટ્ટે શુભાશિષો પાઠવી હતી.

શ્રી વ્રજલાલ દવે વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન (સાહિત્યિક)

શ્રી બિપિનભાઈ પટેલે આ વ્યાખ્યાન માટે (તા. ૩૦-૬-૦૭) વિશિષ્ટ વિષય રાખ્યો હતો : ‘કરુણા : ઈસુ, ગાંધી અને દોસ્તોયવસ્કીના જીવન અને કવનમાં’. બુદ્ધની કરુણાનો ઉલ્લેખ કરી તેમણે ઈસુ અને ગાંધીની કરુણાની વિભાવનાની વ્યાપકતા અને ઊંડાણની વાત કરી. દોસ્તોયવસ્કીની ત્રણ નવલકથાઓમાંથી ઉપસતી સર્જકની કરુણાને ઉચિત રીતે ઉદ્ઘાટિત કરી આપી. વિશેષે વાત કરી ‘ધ ઈડિયટ’ અને ‘બ્રધર્સ કારામાઝેવ’ની. વક્તવ્ય પછી અધ્યક્ષસ્થાનેથી કવિશ્રી લાભશંકર ઠાકરે કરુણા, સમભાવ અને સ્નેહની ઉદારતાની ચર્ચા કરી એક ભાવવિશ્વ ઊભું કરી આપ્યું. વક્તાનો પરિચય શ્રી પારુલ દેસાઈએ આપ્યો, આભારવિધિ શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે કરી.

સર્જકો સાથે સંવાદ

તા. ૧-૭-૦૭ના રોજ હેમંત ધોરડા, જયંતિ દલાલ, દિનેશ ભટ્ટના માર્ગદર્શન હેઠળ મુંબઈમાં ભારે વરસાદથી જનજીવન ખોરવાઈ ગયું હોવા છતાં સાહિત્યગોષ્ઠિની બેઠક મળી હતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી ન્યૂજર્સીમાં યોજાયેલાં પ્રવચનો

ગુજરાત લિટરરી એકેડેમી ઑફ નોર્થ અમેરિકા અને ‘જૈના’ કન્વેન્શન ૨૦૦૭ના સંયુક્ત ઉપક્રમે ન્યૂજર્સીની શેરાટન હોટલના રેરીટન સેન્ટરમાં ૭મી જુલાઈએ યોજાયેલા કાર્યક્રમમાં ગુજરાત લિટરરી એકેડેમી ઑફ નોર્થ અમેરિકાના પ્રમુખ શ્રી રામભાઈ ગઢવીએ સંસ્થાની

પ્રવૃત્તિનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, ત્યાર બાદ શ્રી મધુસૂદન કાપડિયાએ નિમંત્રિત વક્તાઓ શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણી અને શ્રી કુમારપાળ દેસાઈનો પરિચય આપ્યો હતો. તે પછી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ ‘વર્તમાન ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રવાહો’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું તેમજ શ્રી મહેન્દ્ર મેઘાણીએ ‘ગાંધી ગંગા’માંથી ચૂંટેલાં લખાણોનું વાચન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે ડૉ. નટવર ગાંધી, શ્રી કનુભાઈ દોશી, શ્રી હરનીશ જાની, પ્રો. ચંદ્રકાંત દેસાઈ, ડૉ. ભરત શાહ, શ્રી પ્રવીણ પટેલ, શ્રી વિગેશ કડકિયા, પ્રો. બિપિન સાંગણકર, શ્રી સુરેન્દ્ર ભિમાણી તથા શ્રી રમેશ જાદવ અને ડૉ. ઈન્દ્ર ગૂઘા જેવા લેખકો અને અન્ય સાહિત્યરસિકો ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

એ પછી ૮મી જુલાઈ અને રવિવારે સવારે હોલિડે-ઇન હોટલના વિશાળ સભાખંડમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સહયોગથી લિટરરી એકેડેમીએ યોજેલા પરિસંવાદમાં ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં અધ્યાત્મ’ એ વિષય પર યોગી આનંદઘન વિશે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ, નરસિંહ વિશે મધુસૂદન કાપડિયાએ અને મીરાં વિશે અંકિત ત્રિવેદીએ વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ત્યારબાદ ‘અપૂર્વ અવસર’ નાટકના દિગ્દર્શક શ્રી મનોજ શાહ તથા એમના સાથી કલાકારોએ નાટ્યસર્જનની પ્રક્રિયાનો આલેખ આપ્યો હતો એ પછી શ્રોતાઓએ પ્રશ્નોત્તરી કરી હતી. આ પ્રસંગે ગુજરાત લિટરરી એકેડેમીના સહુ હોદ્દાઓએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના દશ્યશ્રાવ્ય કેન્દ્ર અને માતૃભાષા કેન્દ્ર માટે સહયોગ આપવાની તત્પરતા દાખવી હતી.

કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશીની જન્મજયન્તી

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે ૨૧મી જુલાઈના રોજ સાંજે રા. વિ. પાઠક સભાગૃહમાં કવિની જન્મજયન્તીની ઉજવણીનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. શ્રી રમેશભાઈ બી. શાહે ‘ઉમાશંકર જોશીના કેળવણીવિષયક વિચારો’ એ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું. શ્રી ઉમાશંકરને માટે શિક્ષકની જવાબદારી એટલે શું એ મુદ્દાની સુંદર છણાવટ કરી આપી. વાસ્તવિકતાની દૃષ્ટિએ અને જીવનવ્યવહારમાં શ્રી ઉમાશંકરના કેળવણી માટેના કેટલાક આદર્શો જીવનમાં, શિક્ષણમાં વ્યવહાર કરવા મુશ્કેલ છે તેની મર્યાદાઓ પણ દર્શાવી. કાર્યક્રમના બીજા ભાગમાં ઉમાશંકરના બે એકાંકીઓની – ‘ઉડણ ચરકલડી’ અને ‘કડલાં’ની – પ્રસ્તુતિ કરવામાં આવી. શ્રી જશવંત ઠાકર ફાઉન્ડેશનનાં શ્રીમતી અદિતિબહેન દેસાઈએ બન્ને એકાંકીઓનું દિગ્દર્શન કર્યું હતું. કલાકારોએ ખૂબ સરસ અભિનય કરી બતાવ્યો. અધ્યક્ષસ્થાનેથી પરિષદપ્રમુખ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ કવિની સર્જકતાને યાદ કરી સ્મરણાંજલિ અર્પી. શ્રી અનિલા દલાલે ભૂમિકા આપી, અને શ્રી રતિભાઈ બોરીસાગરે આભારવિધિ કરી.

ગની દહીંવાલા વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું વ્યાખ્યાન

તા. ૨૪-૭-૦૭ સાંજે શ્રી ઉદયન ઠક્કરે ‘૧૭૦૦ના સરવાળામાં ૧૮૦૦ની ભૂલ’ એ વિષય પર ગની દહીંવાલા શ્રેણીનું વ્યાખ્યાન આપતાં ગઝલ કઈ દિશામાં નવા વળાંકો લેતી આવી છે તેની વાત તેમની રમૂજભરી શૈલીમાં કરી હતી. તેમણે વિશેષે ઊંચી કક્ષાના કવિઓ જેવા કે શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ, શ્રી રાજેન્દ્ર શાહ, શ્રી ઉશનસૂની ગઝલોમાં પણ થતાં છંદ-ભંગ, ભાષાનું મિશ્રણ, રદીફ-કાફિયાના વિનિયોગની ક્ષતિ વગેરે તે તે કવિની રચનાના ઉદાહરણોથી નિર્દેશ્યાં હતાં. શ્રી ચિનુભાઈ મોદી તેમજ શ્રી કુમારપાળભાઈ દેસાઈએ પોતાનાં મંતવ્યોથી પૂર્તિ

કરી. અંતમાં ઉદયનભાઈએ તેમની બે ગઝલોનું પઠન કર્યું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે આરંભમાં વક્તાનો પરિચય આપ્યો હતો.

લુણાવાડાની આર્ટ્સ, સાયન્સ અને કોમર્સ કોલેજમાં યોજાયેલ ‘નવોદિત સાહિત્યસર્જકો સાથે સંવાદ’

તા. ૨૨-૭-૦૭ના રોજ રવિવારે લુણાવાડા આર્ટ્સ, સાયન્સ અને કોમર્સ કોલેજમાં ‘સર્જકો સાથે સંવાદ’ કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. આ કાર્યક્રમમાં પરિષદ તરફથી શ્રી સતીશ વ્યાસ અને શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ઉપસ્થિત રહી નવસર્જકોને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડ્યું હતું, જ્યારે ડૉ. પ્રવીણ દરજી, પ્રો. કાનજી પટેલ અને વિનોદ ગાંધીએ પણ નવોદિતોને વિશિષ્ટ માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. કાર્યક્રમ સાથે ટૂંકી મંડળ અને આચાર્ય, અધ્યાપકગણ જોડાયાં હતાં. શ્રી કમલ જોષીએ સંચાલન કર્યું હતું. ૨૦૦ સાહિત્યરસિકો વચ્ચે ૨૮ નવસર્જકોએ ભાગ લીધો હતો. હવેથી દર માસના પ્રથમ રવિવારે આ કાર્યક્રમ નિયમિત યોજવો તથા શ્રી પ્રકાશ વેકરયા અને નરેન્દ્રભાઈ તેનું સંચાલન કરશે તેવું નક્કી થયું. ટૂંકમાં જ ગોધરા તથા દાહોદમાં આ કાર્યક્રમ સંપન્ન થશે.

આગામી કાર્યક્રમો

(૧) ‘શ્રી જયંતિ દલાલ સ્મૃતિ-સંધ્યા’નો કાર્યક્રમ રા. વિ. પાઠક હોલમાં તા. ૨૪-૮-૦૭ના રોજ સાંજે ૬ વાગ્યે યોજવામાં આવ્યો છે. આ પ્રસંગે જશવંત ઠાકર મેમોરિયલ ફાઉન્ડેશન તરફથી, મહાભારતની વાત પર આધારિત એકાંકી ‘સ્મૃતિ-વિસ્મૃતિ’ (લે. જયન્તિ દલાલ, દિ. અદિતિ દેસાઈ)ની રજૂઆત થશે.

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

- (૧) વાર્તા-સ્પર્ધાની વાર્તા મોકલવાની તારીખ લંબાવીને તા. ૧૬-૮-૨૦૦૭ કરી છે.
- (૨) સારા હસ્તાક્ષરમાં હસ્તપ્રત હોય તો ટાઇપ કરાવવાની જરૂર રહેતી નથી.
- (૩) ફોર્મ ભરવાની જરૂર નથી.
- (૪) સરનામા સાથે, ‘એનીબહેન સરૈયા વાર્તા-સ્પર્ધા’ના નામે, વાર્તા પરિષદની ઓફિસમાં મોકલવી.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

‘જળને પડદે’નો રજમો પ્રયોગ

૨૩ જૂન – કાન્તની પુણ્યતિથિ નિમિત્તે ગોધરાની શેઠ પી. ટી. આર્ટ્સ એન્ડ સાયન્સ કોલેજ ખાતે કાન્તના જીવન પર આધારિત નાટ્યકૃતિ ‘જળને પડદે’ (સતીશ વ્યાસ)નો રજમો પ્રયોગ કમલ જોશી દ્વારા થયો હતો.

કવિ શ્રી ઉમાશંકર જોશીની પ્રતિમાનું અનાવરણ

સમર્પણ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ – ગાંધીનગર અને બામણા ગ્રામ પંચાયતના સંયુક્ત ઉપક્રમે કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશીની પ્રતિમાનું અનાવરણ બામણા ગામ ખાતે કેન્દ્રીય કાપડ મંત્રી શ્રી શંકરસિંહ વાઘેલાની અધ્યક્ષતામાં કવિના જન્મદિને તા. ૨૧ જુલાઈના રોજ થયું. તે સમારંભમાં મુખ્ય મહેમાન તરીકે ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર (સંપાદક : ગુજરાત વિશ્વકોશ), સાંસદ શ્રી મધુસૂદન મિસ્ત્રી અને ભીલોડા ધારાસભ્ય ડૉ. અનિલ જોશીપુરા હતા. કવિનાં સુપુત્રી સ્વાતિબહેનની વિશેષ ઉપસ્થિતિ હતી. અત્રે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ, ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ અને પ્રા. પ્રાગજીભાઈ ભાંભી ઉપસ્થિત હતા. કાર્યક્રમનું સંચાલન ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલે કર્યું હતું.

અમેરિકામાં બાર્ન્સ એન્ડ નોબેલમાં વિશ્વભાષાઓની ઉજવણી

૧૭ જૂનના રોજ ઇન્ડો-અમેરિકન લિટરરી અકાદમીના ઉપક્રમે વિશ્વભાષાઓની ઉજવણી કરાઈ હતી. જેમાં સુબોધ શાહ, પ્રવીણ પટેલ, ડૉ. હેમન્ત શર્મા, ચંદ્રકાન્ત દેસાઈએ વિવિધ ભાષાના સર્જન અંગે વાત કરી હતી. શ્રીમતી શોભન બંટવાલે પોતાની નવલકથા Dowry Brideમાંથી પઠન કર્યું હતું.

ગઝલસંગ્રહ એવોર્ડ

ગઝલસભા આયોજિત શ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહ એવોર્ડ ડૉ. ઉર્વીશ વસાવડાના ગઝલસંગ્રહ ‘ટહુકાના વન’ને હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટના હસ્તે ૧૭ જૂન રોજ વડોદરા ખાતે અપાયો હતો. અધ્યક્ષ સાંસદ જયાબહેન ઠક્કર હતાં, અતિથિવિશેષ પ્રવીણ દરજી હતા.

કવિસંમેલન નાના ચિલોડામાં

૫ જૂનના રોજ નાના ચિલોડા ખાતે કવિસંમેલન યોજાયું હતું જેમાં કૃષ્ણ દવે, ભરત પંડિત, ચંદ્રેશ મકવાણાએ કાવ્યપઠન કર્યું હતું. સંચાલન હરદ્વાર ગોસ્વામીએ કર્યું હતું.

કાવ્યનાટ્ય ગુલાલ

૧૦ જૂનના રોજ બુક વર્લ્ડ, સુરત આયોજિત ‘કાવ્યનાટ્ય ગુલાલ’ કાર્યક્રમમાં મધુ રાય કૃત ‘ચતુષ્કોણ’નું પઠન એષા દાદાવાલા અને પદ્મેશ પંડિતે કર્યું હતું. પછીના

કવિસંમેલનમાં રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’, ડૉ. રઈશ મનીઆર, ગૌરાંગ ઠાકર, રીના મહેતા, હરદ્વાર ગોસ્વામી અને અંકિત ત્રિવેદીએ કાવ્યપઠન કર્યું હતું.

‘હાસ્યનો વરઘોડો’નું વિમોચન

શાહબુદ્દીન રાઠોડ કૃત ‘હાસ્યનો વરઘોડો’નું વિમોચન ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ કર્યું હતું. ઇમેજ દ્વારા આયોજિત આ કાર્યક્રમમાં પ્રાસંગિક વક્તવ્ય સુરેશ દલાલે આપ્યું હતું. લેખકે પ્રતિભાવ આપ્યો હતો અને કાર્યક્રમનું સંચાલન સુરેન ઠાકર – મેહુલે કર્યું હતું.

ઇન્દુયાચાની સ્મૃતિમાં

ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકની ૩૪મી પુણ્યતિથિ નિમિત્તે ૧૭ જુલાઈના રોજ ‘ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક’ નામક પરિચય-પુસ્તિકા પ્રસિદ્ધ કરાઈ અને ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકના લખેલા અંશો ઉપરથી નાટ્યપ્રયોગ થયો. એમની નવલકથાનું પઠન થયું. ઇમેજ પ્રકાશન, ઇન્સાફ, નયા માર્ગનો આ સંયુક્ત કાર્યક્રમ હતો.

જ્યંત પાઠક પુરસ્કાર

જ્યંત પાઠક કવિતા પુરસ્કાર (૨૦૦૪, ૨૦૦૫) શ્રી અશોકપુરી ગોસ્વામીના કાવ્યસંગ્રહ ‘કલિંગ’ને આપવાનું સમિતિએ નક્કી કર્યું છે. નિર્ણાયકો તરીકે ડૉ. નીતિન વડગામા તથા નયન દેસાઈ હતા.

નવાં પરિષદ-પ્રકાશનો : જૂન/જુલાઈ ૨૦૦૭

- મહારાજના મુખેથી અને બીજી વાતો : સંપા. મગનભાઈ જો. પટેલ (૩૦ ૧૪૦)
- સંસ્કૃતિ-સંદર્ભ : સંપા. રઘુવીર ચૌધરી (૩૦ ૨૫૦)
- પરબ-સૂચિ : સંપા. ઇતુભાઈ કુરકુટિયા / પારુલ કંદર્પ દેસાઈ / રમેશ ૨૦ દવે (૩૦ ૨૬૦)
- ડુંગરદેવ : કાનજી પટેલ (૩૦ ૫૦)
- પ્રવચન-શાંતિનિકેતન (‘શાંતિનિકેતન’ના ભાગ ૧, ૨, ૩માંથી ચૂટેલાં પ્રવચનો) : રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર / અનુ. નગીનદાસ પારેખ / ચયન : અનિલા દલાલ (૩૦ ૧૧૦)
- ગીતમંજરી : સંપા. ચંપકલાલ મોદી (૩૦ ૧૦૦)
- મારા વંશની સ્ત્રીઓ : ઉર્વશી પંડ્યા (૩૦ ૫૦)
- ગુજરાતી કવિતાચયન ૨૦૦૫ : સંપા. મણિલાલ હ. પટેલ (૩૦ ૫૫)

દસ્તાવેજી ફિલ્મશ્રેણી

સર્જન અને સાહિત્ય

પ્રથમ ત્રણ CD

મકરન્દ દવે • રાજેન્દ્ર શાહ • મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’

નિર્માણ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ • નિર્દેશન : પરેશ નાયક